18316

STANISŁAW SZOBER

GRAMATYKA POLSKA

W ĆWICZENIACH

ZESZYT CZWARTY

WYDANIE SIEDEMNASTE
PRZEJRZANE I POPRAWIONE

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE
1933

DRUKARNIA ZAKŁADÓW WYDAWNICZYCH
M. ARCT, SP. AKC. W WARSZAWIE
CZERNIAKOWSKA 225

322—326
30—VIII—1933

ZADANIA—ĆWICZENIA.

NAUKA O CZASOWNIKU.

I. ZNACZENIE FORM CZASOWNIKA.

1. Wiadomości wstępne.

1. W podanym niżej urywku wskaż czasowniki:

Suchy wiatr spalił już wielkie śniegi. Po śnieżnem panowaniu w głębokich lasach jeszcze się nie wyprostowały zeschłe trawy i zmartwiałe byliny. Blask słońca, wszystko z martwych wskrzeszający, tu i tam na nie przypada. Gdziekolwiek wpośród rudych porostów strumyczek wiosenny w nizinę się przesącza, tam żółtą smugą rodzina jaskrów wytryska. Z pomiędzy zeschłych badylów lśni tu i owdzie przylaszczka, podobna do barwy kwietniowych niebios.

2. Przepisz, podkreślając czasowniki:

Z nizinnych błot ciągną ze wszech stron ku Wiśle wody ociężałe. Bujają nad niemi błękitne ważki, wielobarwne motyle i słupy komarów; najżywszą melodję życia wydzwania chyże skrzydło dzikiej kaczki; w wysokości obłoków unosi się dudnienie lotu bekasa; przerzyna jasne powietrze pokrzyk czajki, a po chwiejnych trzcinach unoszą się z miejsca na miejsce stada szpaków gwarliwych.

3. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na podmioty i końcówki czasowników, które się z temi podmiotami łączą:

Ja pracuję, ty pracujesz i on także pracuje.— Ja uważam, a czy ty uważasz? — On uważa. — Uczeń uważa. — Cieszę się twojem zdrowiem, a czy ty się cieszysz? — Zdrowie twoje cieszy mię. — Martwi mię twoja nieuwaga, a czy ty się nią martwisz? — Ja się nią martwię. — Mile wspominam nasze zabawy, a czy ty je wspominasz? — On je często wspomina.

4. Wskaż czasowniki i zwróć uwagę na formy osoby:

Śpiewak wita wasze strony: niechaj będzie pochwalony! Pokój z domem tym! Śpiewak wita w ojców wierze, a kto w dom go przyjmie szczerze, pieśń i Pan Bóg z nim! Pieśń ojczysta, narodowa, prosta, rzewna a surowa, jak nasz lud i czas; a więc w imię pieśni waszej, dziejów waszych i krwi waszej, witam, witam was! Lubię tylko powitanie, niech też po mnie tu zostanie ten jedyny ślad, byście rzekli: tu przebywał, tutaj Janusz nam zaśpiewał i gdzieś ruszył w świat.

5. Wskaż czasowniki i zwróć uwagę, czy wszystkie one mają formy osoby:

Słońce krwawo zachodzi. — Zachodzące słońce rzucało krwawe promienie. — Promienie zachodzącego słońca rzucały krwawe blaski. — Słońce, zachodząc, rzucało zdala krwawe blaski. — Słońce zaczynało już zachodzić. — On lubił wspominać swej młodości czasy. — On często wspominał swej młodości czasy. — Wspominałem często swej młodości czasy. — Spędzałem nieraz całe wieczory, wspominając swej młodości czasy.

6. W zestawionych niżej szeregach słów zwróć uwagę na zachodzącą między niemi różnicę:

a) wspominam — wspominamy,
wspominasz — wspominacie,
(on) wspomina — (oni) wspominają;

b) (gwiazda) świeci — (gwiazdy) świecą,
(słowik) śpiewa — (słowiki) śpiewają,
(strumień) szemrze — (strumienie) szemrzą.

7. Przepisz, podkreśl słowa i wskaż formy osoby i liczby:

Wiatr smutnie szumi w gałązkach olszyny. — Wiatr, szumiąc, poruszał zlekka gałązki olszyny. — Wiatr przestał szumieć, niebo się wypogodziło, zaświeciły gwiazdy. — Zachodzące gwiazdy powoli gasły na szarzejącem sklepieniu niebieskiem. — Patrzyliśmy na wschodzący księżyc. — Księżyc, wschodząc, oświecił rozległą równinę. — Przebiegłem wzdłuż i wszerz tę rozległą równinę.

8. Przyjrzyj się zestawionym niżej czasownikom i zwróć uwagę na zachodzące między niemi różnice! Jakie formy mają czasowniki, umieszczone w pierwszej kolumnie i jakie formy znajdujemy w czasownikach drugiej i trzeciej kolumny?

Wiatr szumi. — Szumiący wiatr, szumiącego wiatru...
Liście opadają. — Opadające liście, opadających liści...
Zimno mrozi. — Mrożące zimno, mrożącego zimna...
Deszcz pada. — Padający deszcz, padającego deszczu...

W jaki sposób odmieniają się czasowniki: *szumiący (wiatr)*, *opadające (liście)*?

9. W związku z podanemi niżej słowami utwórz imiesłowy przymiotnikowe, według wskazanego wzoru:

a) Światło *gaśnie*, — *gasnące* światło.
Zmrok *zapada*, —
Las *ciemnieje*, —
Mgły *powstają*, —
Strumień *szemrze*, —

b) *Przeczytałem* książkę, — *przeczytana* książka.
Napisałem list, —
Zaprosiłem gości, —
Zamknąłem okno, —
Otworzyłem drzwi, —.

10. W podanych niżej imiesłowach przymiotnikowych wskaż przyrostki:

a) *pachnący* kwiat
rozwijający się liść
b) *ścięty* kwiat
zmięty liść
c) *zerwany* kwiat
zdeptany liść
d) *skręcony* liść.

Zapomocą jakich przyrostków tworzymy imiesłowy przymiotnikowe?

11. Wskaż imiesłowy przymiotnikowe:

Wszystkie wody wiślańskie, zaprawne wyssaną z głębin ziemi solą lub siarką, żelazem lub przeróżnemi szczaw*) odmianami, spływają od wielkich gór po jednoskłonie północnym w zamglone polskie równiny. Z lasów i z pomiędzy gór skręca się Wisła na wschód wielkim łukiem i dąży w swój żłób pozadunajcowy, leżący w piaszczystych wybrzeżach między pszennemi glinami sandomierskiej i lubelskiej ziemi. Wznoszą się nad jej wartem wzorzyste dąbrowy, zaścielające płaskowzgórza i zbocza, wygrzane w słońcu, koralowe od berberysu, pachnące jałowcem i macierzanką. Szeroko rozwala się Wisła wpoprzek wielomilowych piaszczystych przestworów, w których jednostajnej, mglistej głuszy śpią zagrzebane pod działkami ziemniaków i owsa, lichego żyta i tatarki — maciejowickie i wawerskie, raszyńskie i grochowskie pola.

(Według Żeromskiego).

---

*) Szczawa — źródło mineralne.

12. Przepisz, podkreślając imiesłowy przymiotnikowe:

Rozciągają się nad jej połyskliwą falą wilgotne łęgi, bogatym rok rocznie utłuszczone namułem i same się białą koniczyną zasiewające. Pieni się gościniec główny wielkiej rzeki w wiązadłach mostów z kamienia i żelaza u stóp miasta Warszawy, stolicy wolności świata, gdzie się ukrywał, wił i prężył olbrzymi zamysł wysiłu wielkiego plemienia, sztuką w chwili nieszczęśliwej w żelazne potrzaski schwytany. Wśród kęp, okrytych chróstem, i ostrowów, zdawna zarosłych dębem i topolą, a w głębokiem rozsianych korycie, odchodzi wdal połyskliwe zwierciadło wodne. Przeglądają się w głębinie Wisły stare miasta o sławie zagasłej. Dalej, ujęta w tamy, zaopatrzona w ochronne nasypy, wtłoczona w łożysko, rok rocznie prostowane i pogłębiane, żywi Wisła posłusznie siedem portów handlowych i płynie równo a cicho.

(Według Żeromskiego).

13. W podanem niżej zestawieniu zwróć uwagę na formy czasownika, wyróżnione tłustym drukiem, i zastanów się, na czem polega między niemi różnica:

Zachodzące słońce świeciło. — Słońce, *zachodząc*, świeciło.

Czem jest wyraz *zachodzące*? Czy imiesłów przymiotnikowy odmienia się? Według osób, czy przypadków? A czy wyraz *zachodząc* odmienia się? Z jakim wyrazem łączy się imiesłów przymiotnikowy *zachodzące* i z jakim wyrazem wiąże się wyraz *zachodząc*?

Jak się nazywają wyrazy, oznaczające właściwości czynności? Więc znaczenie jakiego wyrazu ma wyraz *zachodząc*?

14. W związku z podanemi słowami utwórz imiesłowy przysłówkowe według wskazanego wzoru:

a) piszę — pisząc
słyszę —
widzę —
patrzę —
mówię —

b) zebrał — zebrawszy
wziął —
ukrył —
schował —
zamknął —

c) przyszedł — przyszedłszy
przybiegł —
przyniósł —
przywiózł —
usiadł —

Zapomocą jakich przyrostków tworzymy imiesłowy przysłówkowe?

15. Wskaż imiesłowy przysłówkowe:

Chcąc widzieć, trzeba dobrze patrzeć. — Słuchając, uczymy się rozkazywać. — Pracując wytrwale, pokonywamy trudności. — Znalazłszy szczęście, nie skąp go dla innych! — Poznawszy błąd, staraj się poprawić!

16. Przepisz, podkreślając imiesłowy przysłówkowe:

Kto, patrząc, nie widzi, ten źle patrzy. — Kto, słuchając, nie słyszy, ten źle słucha. — Szanując innych, uczymy się szanować samych siebie. — Sumiennie wykonywając cudze rozkazy, sami uczymy się rozkazywać. — Kto, śpiewając, się modli, ten dwa razy się modli. — Spotkawszy bliźniego, nie opuszczaj go w biedzie! — Rozpoczynaj pracę, poleciwszy się Bogu! — Zdobywszy wiedzę, staraj się oddać ją dla dobra innych!

17. Czynności, oznaczone w podanych niżej słowach, wyraź w ten sposób, żeby nie zaznaczać jednocześnie osoby lub rzeczy, która te czynności wykonywa:

Ptak *śpiewa* — *śpiewanie*, *śpiewać*.
Ptak *lata* —
Ryba *pływa* —
Człowiek *chodzi* —
Człowiek *myśli*, *pracuje*, *walczy*... —

Znaczenie jakich części mowy mają wyrazy: *śpiewanie* : *śpiewać*, *latanie* : *latać* i t. d.?

Czy rzeczowniki: *śpiewanie*, *latanie*, *pływanie*, *chodzenie*... odmieniają się według przypadków?

Przedeklinuj rzeczownik *śpiewanie*!

A czy wyrazy: *śpiewać*, *latać*, *pływać*, *chodzić*... odmieniają się?

18. Użyj w formie bezokoliczników podane niżej czasowniki:

Piszę — rysuję — czytam. — Stoję — siedzę — leżę. — Mówię — śpiewam. — Patrzę — słucham — widzę — słyszę. — Niosę — wiozę. — Piekę — tłukę. — Strzegę — strzygę.

Jakie zakończenia mają bezokoliczniki polskie?

19. Przepisz, podkreślając bezokoliczniki:

Żyć to pracować. — Cierpieć dla ludzi jest cnotą. — Lepiej zyskać setnego przyjaciela, niż pierwszego nieprzyjaciela. — Ludzka rzecz błądzić. — Próżno po czasie żałować. — Bogu się przeciwić trudno. — Chcieć a nie móc to piekło. — Cierpieć z drugimi lżej. — Błąd uznać krok do cnoty. — Dobrym być człowiekiem to zaszczyt najpierwszy.

20. Wskaż czasowniki i zwróć uwagę, czy mają one formę słowa, imiesłowu przymiotnikowego, imiesłowu przysłówkowego czy bezokolicznika:

Gdy śniegi, spalone na wielkogórach marcowym halnym wiatrem, ruszają, nabrzmiewają od wirów spienio-

nych szumne skalne potoki i podgórskie ruczaje. Lody, okrywające szerokie Wisły rozlewisko, kruszeją i pękają. Pędzące wody coraz wyżej wynoszą na sobie zmurszałą skorupę lodową. Słychać wówczas trzask i szum tafli, które druzgocą się wzajem, widać wywracanie się ich wspak i na nice, zanurzanie jednych przez drugie, gonitwy i walki płyt, wegnanych przez wart, pędzący na miejsca płytkie, gdzie tworzą zwały i pokłady rozległe. Masa wód wyrzuca się z brzegów i zalewa niziny. Powtóre, gdy jasne słońce i ciepłe dżdże napełniają mleczem kłosy pszeniczne, żytnie i jęczmienne, ledwie z szypułek wychodzące, wznoszą się znowu i szaleją bujnie świętojańskie wody. Drzewa, obciążone nadmiarem śliw, grusz i jabłek, rozdziera i unosi bystra woda. Można widzieć, jak mrowie ludzkie, przez trwogę z setki nizinnych siół przygnane w ostatnim terminie podnoszenia się fal, ostatkiem sił zwozi, znosi i sypie piasek i żwir, zasłaniając rodzime niziny. I można widzieć, jak rybak beztroskliwy, siedząc we widłach głowicy wierzby rosochatej, łapie podrywką okonie i płocie, pluskające się żwawo w łanie przebogatej, dorodnej pszenicy, po bujne a ledwie rozwinięte kłosy zalanej zmulonemi mętami. (Według Żeromskiego).

21. Przepisz, podkreślając słowa, bezokoliczniki, imiesłowy przymiotnikowe i przysłówkowe:

Gdy w południowych krakowskich stronach przygrzewać pocznie dłużej słońce bardziej radosne, a na północnej, zimnej połaci Wisły wciąż jeszcze stoją lody grube, w powyginanem jej korycie nowa się wszczyna burza. Mnóstwo martwych odnóg, płytkich, stojących jeziorzysk, poprzegradzanych łachami, wciąż na nowo tworzące się drogi wodne i strumienie, niezmierna nierówność dna sprawiają, iż tafle kry, pędzonej nurtem wzburzonym, wy-

pchnięte pod pokrywą lodową, napierane jedne przez drugie, tworzą wielki poprzeczny wał, zatamowujący odpływ niewyczerpanego potoku wód. Wielkim wybuchem rzuca się zastawiona Wisła poza swe szerokie łożysko, zrywa brzegi, wlewa na niziny z dzikim pędem, zasypując je piaskiem i zanosząc mułem. Mnóstwo siedzib ludzkich staje pod wodą. (Według Żeromskiego).

2. Słowo osobowe.

22. Zastanów się, na czem polega różnica między słowami, zestawionemi w podanych niżej szeregach:

Piszesz — pisałbyś (gdybyś mógł) — pisz!
Czytacie — czytalibyście (gdybyście mieli czas) — czytajcie!

Co wyraża osoba mówiąca przez formy: *piszesz? czytacie?* Czy słowa *piszesz, czytacie* oznaczają czynność rzeczywistą czy przypuszczalną?

Co chce wyrazić osoba mówiąca, gdy używa form: *pisałbyś, czytalibyście?* Czy słowa *pisałbyś, czytalibyście* oznaczają czynność rzeczywistą czy przypuszczalną? Jaką czynność wyrażają słowa *pisz! czytajcie!* rzeczywistą czy pożądaną?

23. Wskaż słowa i określ ich tryb:

Nie nuć triumfu przed bitwą! — Nie opuszczaj przyjaciół w nieszczęściu! — Powstań, nie płacz, nie rozpaczaj! — Człowiek strzela, Pan Bóg kule nosi. Człowiek mierzy, Pan Bóg uderzy. — Nie czyń drugiemu, co tobie niemiłe! — Świeć przykładem, jaśniej cnotą! — Oby ci nieba zawsze pomagały! — Zaszlibyście kiedy do mnie! — Prosiłbym cię o coś bardzo, ale nie śmiem. — Gdybyście mieli wiarę i wolę, zdziałalibyście wiele dobrego. — Módl się i pracuj!

24. Przepisz, podkreśl słowa i określ ich tryby:

Wielki przestwór zajmuje Wisły dorzecze. Ponad brzegami jej dopływów orze i sieje, kosi i żnie jeden jedyny lud. Nad niemym głosem jej strumieni rozbrzmiewa żywy gwar mowy tej samej przez tysiąc lat, tej samej ponad głównym ich nurtem i nad wszystkiemi źródłami, tej samej w górach Śląska, w skałach Tatr, nad ssącemi włóknami, które sięgają do źródeł Odry, Dniepru i Niemna, tej samej w dolinach i na płaszczyznach, tej samej nad Nogatem i nad Wisłą Śmiałą*) — i ponad morzem... Bądź pozdrowiona, przenajdroższa ziemio nasza, którą czciliśmy miłością bezdenną, gdyś była pod otchłaniami wód niewoli! Bądź pozdrowiona teraz i o każdej porze mową tysiącletnią i na wieki wieków świętą! (Żeromski).

25. Zastanów się, na czem polega różnica między słowami, zestawionemi w przytoczonych niżej szeregach! Wskaż osobę wyrażoną w podmiocie i zwróć uwagę, jak się ona zachowuje wobec czynności orzeczenia:

Matka pieści syna. — Matka jest pieszczona przez syna.
Matka całuje syna. — Matka jest całowana przez syna.

26. Wskaż stronę czynną i bierną:

Nauka sławę nieśmiertelną daje. — Bajek radzi słuchają ludzie. — Dobremi chęciami piekło jest brukowane. — Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje. — Kto kocha i szanuje ludzi, ten sam bywa kochany i szanowany. — Nieodrazu Kraków został zbudowany. — O co nie dbamy, to prędko zapominamy. — Co zostało zaniedbane, prędko bywa zapomniane.

---

*) **Nogat i Wisła Śmiała — ramiona Wisły, wpadające do morza.**

27. W zestawionych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie. Czy osoba podmiotu sama wykonywa czynność, oznaczoną w orzeczeniu, czy też tylko odbiera skutki tej czynności?

Matka myje dziecko. — Dziecko myje się.

Żołnierz bronił miasta. — Żołnierz bronił się dzielnie.

On uratował tonącego. — On uratował się.

28. Wskaż stronę słów:

Zimowe zamieci zawalają drogi.—Stoczyła się krwawa bitwa. — Broniliście się dzielnie. — Kobiety zalewały się łzami. — Zakryj się płaszczem! — W polu koncert wieczorny ledwie jest zaczęty. — Chłopiec siadł na ziemi. — On nigdy nie widział się w lustrze. — Wszyscy się uśmiechali z radości.—Ojciec mój był przez wszystkich szanowany.— Nic nie działo się bez jego rady.

29. Przepisz, podkreśl słowa i określ ich strony:

Ptactwo skryło się w lasy. — Nagle wichry zwarły się, porwały się wpoły, borykają się. — Rzecz była zgóry dobrze obmyślana. — Znowu ku lubym przedmiotom myśl pędzę. — Uczyłem się dniami całemi. — Nauka łokciem się nie mierzy. — Chłopiec siadł na ziemi i oparł się o ścianę.

30. W zestawionych niżej zdaniach wskaż słowa i zwróć uwagę, na czem polega różnica w ich znaczeniu:

Przed chwilą *mieliście* lekcję arytmetyki.—Teraz *macie* lekcję języka polskiego.—Za godzinę *będziecie mieli* lekcję geografji.—Wczoraj *była* pogoda.—Dziś *jest* dzień wietrzny i pochmurny. — Może jutro *będzie* pogoda.

31. Wskaż słowa i określ ich czas:

Gromada przycichła i kołem rozsiadła się znowu. — Opowiadający umilkł z wyrazem bólu na twarzy. — Z nu-

dy rozważać zacząłem miny i mowy ludzi, siedzących za stołem. — Gospodarz wziął mię za rękę i przez wschody zawiódł do izby. — Przyjaciel przyjaciela rad widzi. — Nie mam czasu nic czytać. — Z zaciekawieniem słuchamy tego opowiadania. — Dowiesz się o tem wszystkiem z książek w swoim czasie.—Nieraz ci troski głowę zakłopocą.— Drzewa zrzuciły już były pożółkłe liście i suchemi sterczały gałęźmi. — Stary słup dębowy pochylił się, bo już był wygnił do połowy.

32. W zestawionych niżej zdaniach wskaż słowa i zastanów się, na czem polega między niemi różnica:

Podróżny *grzał* sobie ręce przy ogniu.—Podróżny *ogrzał* sobie ręce przy ogniu.

Czem się różnią słowa *grzał* i *ogrzał*?

33. Wskaż słowa i określ, jaka jest między niemi różnica:

Pociąg się opóźniał. — Pociąg się opóźnił. — Wuj obdarzył mnie książką. — Zasuszyłem kwiaty do zielnika. — Zasuszam kwiaty do zielnika. — Zmówiłem pacierz i płakałem. — Jam wszystko znalazł, obejrzał, obchodził. — Całą noc przesiedziałem w polu.

34. Przepisz, podkreśl słowa i wskaż, czy są one dokonane, czy niedokonane:

Zboża żółkną. — Mrok gęstniał. — Ogień dogasał. — Słońce ostatnich kresów nieba dobiegało. — Statek pędził ku zimie i ona śpieszyła na jego spotkanie. — Po wszystkich izbach panował ruch wielki.—Mrok szarzeje.— Pieśń cichnie. — Kwiaty więdną. — Zorze zbladły zupełnie. — Z rana spadł deszcz rzęsisty.—Ziemia po nocnym deszczu wyschła. — Zapadł mrok i na niebie zabłysły pierwsze gwiazdy.

35. Wskaż słowa i określ ich osobę, liczbę, tryb, stronę i czas:

Dałbyś pokój tym żartom!—Przestałbyś mię dręczyć!— Rób wszystko z rozwagą! — Wygraj w polu, a wygrasz i w sądzie. — Łzy nauczą cierpieć i widzieć brata w człowieku. — Wilki byłyby nas na pewno pożarły. — Któżby nie usłuchał tak rozumnego doradcy! — Chodźcie ze mną wszyscy! — Dzieci wybuchnęły głośnym śmiechem.

3. Imiesłowy i bezokolicznik.

36. Zwróć uwagę na zestawione niżej bezokoliczniki i zastanów się, na czem polega różnica w ich znaczeniu:

a) uczyć — uczyć się — być uczonym
myć — myć się — być mytym
bronić — bronić się — być bronionym;
b) spotkać — spotkać się
bić — bić się.

37. Na czem polega różnica w znaczeniu zestawionych niżej bezokoliczników:

pisać	— napisać	czytać	— przeczytać
uczyć się	— nauczyć się	rysować	— narysować
opowiadać	— opowiedzieć	zbierać	— zebrać.

38. Wskaż bezokoliczniki i określ ich stronę:

Zapalić ognie na pobojowisku i tu mi wzięte przyprowadzić jeńce! — Chciałbym objąć te błękity! — Mógłbym ci zrobić spowiedź ogólną życia mojego. — Przychodzę i przepraszać i razem dziękować. — Bóg raczył lekarstwo jedyne objawić: poprawić się potrzeba było.—Na błoniach tych miała się stoczyć krwawa bitwa. — Rozkazy miały być spełnione szybko i dokładnie.

39. W podanych niżej zdaniach wskaż imiesłowy przysłówkowe i słowa osobowe i zwróć uwagę, jaki jest związek czasowy między czynnością imiesłowu przysłówkowego i słowa osobowego:

Siedząc przy stole, dzieci grają w domino. — Siedząc przy stole, dzieci grały wczoraj w domino. — Dzieci będą grały w domino, siedząc przy stole.

Jaki czas zaznacza imiesłów *siedząc* w pierwszem, drugiem i trzeciem zdaniu?

Odrobiwszy lekcje, poszedłem do kolegi. — Odrobiwszy lekcje, pójdę do kolegi.

Na jaki czas wskazuje imiesłów *odrobiwszy* w pierwszem i drugiem zdaniu? Która z czynności jest wcześniejsza, czy czynność imiesłowu przysłówkowego, czy czynność słowa osobowego?

40. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę, na czem polega różnica między imiesłowami: *zwalczywszy* i *zostawszy zwalczonym*, *będąc zwalczanym* i *zostawszy zwalczonym:*

Zwalczywszy trudności, czuję się szczęśliwym. — Zostawszy zwalczonym, czuję swoją słabość. — Będąc zwalczanym, muszę się bronić. — Zostawszy zwalczonym, złożyłem broń.

41. Wskaż imiesłowy przysłówkowe i określ ich stronę i czas:

Gospodarz, prace skończywszy rolnicze, na spoczynek powraca. — Przepłynąwszy morze, utonął na Dunajcu. — Szanując innych, uczymy się szanować siebie. — Pracując wytrwale, zaprawiamy i hartujemy swoją wolę. — Poznawszy swój błąd, staraj się poprawić.

42. Przepisz. podkreśl bezokoliczniki i imiesłowy przysłówkowe i określ ich stronę, a w imiesłowach także czas:

Żyć to pracować. — Trudniej dzień dobrze przeżyć, niż napisać księgę. — Wielkiem jest szczęściem zasłużyć na miłość i uznanie swych ziomków. — Dobrze posławszy, dobrze się wyśpisz. — Starzejąc się, człowiek się uczy. — Chcąc człowieka poznać, trzeba z nim zjeść beczkę soli.— Chcąc poznać swoją wartość, trzeba innych umieć cenić.— Łatwo być pokonanym, trudniej zwyciężyć. — Zostawszy zwalczonym, nie trać na duchu!

43. Zwróć uwagę na zestawione niżej imiesłowy przymiotnikowe i zastanów się, na czem polega różnica w ich znaczeniu:

a) piszący	—	pisany	b) pisany	—	napisany
szanujący	—	szanowany	czytany	—	przeczytany
kochający	—	kochany	zwalczany	—	zwalczony.

44. Przedeklinuj: *kwitnące miasto; ścięta lipa.*

45. Wskaż imiesłowy przymiotnikowe:

Czas utracony nigdy się nie wróci.—Zaniedbane nauki w młodości pożałujesz w starości. — Darowanemu koniowi nie patrzą w zęby. — Łatwo poznać farbowane lisy. — Kochające dzieci nie smucą rodziców.

46. Przepisz, podkreśl imiesłowy przymiotnikowe i określ ich stronę i czas:

Odgrzewane żarty nudzą. — Ziarno, w dobrą glebę rzucone, wydaje plon obfity.—Wyświadczonych dobrodziejstw nie wypominaj, doznane przysługi pamiętaj! — Pocieszaj cierpiących, wspomagaj potrzebujących!

47. Wskaż słowa, bezokoliczniki, imiesłowy przymiotnikowe i przysłówkowe i określ ich formy:

W dzikim ostępie, zapomniawszy o łowach, usiadłem na kępie; a wkoło mnie srebrzył się tu mech siwobrody, zlany granatem czarnej zgniecionej jagody: a tam się czerwieniły wrzosiste pagórki, strojne w brzusznice, jakby

w koralów paciorki. Wokoło była ciemność: gałęzie u góry wisiały, jak zielone, gęste, niskie chmury. Na dole, jak ruiny miast: tu wywrót dęba wysterka z ziemi nakształt ogromnego zręba; na nim oparte, jak ścian i kolumn obłamy, tam gałęziste kłody, tu wpół zgniłe tramy, ogrodzone parkanem traw. W środek tarasu zajrzeć straszno: tam siedzą gospodarze lasu: dziki, niedźwiedzie, wilki; u wrót leżą kości napół zgryzione jakichś nieostrożnych gości.

48. Przepisz, podkreśl słowa, bezokoliczniki, imiesłowy przymiotnikowe i przysłówkowe i określ ich formy:

Czasem wymkną się w górę przez trawy zielenie, jakby dwa wodotryski, dwa rogi jelenie, i mignie między drzewa zwierz żółtawym pasem. I znowu nic nie słychać... Dzięcioł na jedlinie stuka zlekka i dalej odlatuje, ginie... Bliżej siedzi wiewiórka, orzech w łapkach trzyma, gryzie go. Dostrzegłszy gościa, skacze gajów tanecznica z drzew na drzewa, miga się, jako błyskawica, nakoniec w niewidzialny otwór pnia przepada.

II. OPIS FORM CZASOWNIKA.

1. Czas teraźniejszy.

49. Przypatrz się podanym niżej wzorom czasu teraźniejszego i zwróć uwagę, czy wszystkie one mają jednakowe końcówki:

Liczba pojedyńcza.

1 os.	pisz-ę	widz-ę	słucha-m
2 —	pisze-sz	widzi-sz	słucha-sz
3 —	pisze	widzi	słucha.

Liczba mnoga.

1 os.	pisze-my	widzi-my	słucha-my
2 —	pisze-cie	widzi-cie	słucha-cie
3 —	pisz-ą	widz-ą	słuchaj-ą.

Czy wszystkie słowa polskie mają jednakową odmianę w czasie teraźniejszym? Na czem te różnice polegają?

Ile odmian rozróżniać należy w konjugacji czasu teraźniejszego?

50. Wymień po kilka słów każdej konjugacji i odmień je w czasie teraźniejszym!

51. Wskaż słowa i określ, według jakiej konjugacji każde z nich się odmienia:

Chwała za cnotą idzie. — Jedna jaskółka nie przynosi wiosny.—Złe zielsko prędko rośnie.—Lękliwa wrona i krzaka się lęka.— Cudzą szkodą nikt się nie bogaci. — Skryte szczęście za cnotliwym chodzi.

52. Przepisz, podkreśl słowa i określ ich konjugację:

Próżną chwałą mądry gardzi. — Między cierniem kwitną róże.—Dobry gospodarz nigdy nie próżnuje.— Złe oczy wszystko krzywo widzą.—Szczęście trzyma z odważnymi.— Dobre słowo stoi za datek. — Zgoda buduje, niezgoda rujnuje. - Każda rzecz ma dwie strony.—Przed jednym chartem ucieka sto zajęcy.

53. W przytoczonych niżej wzorach odmiany czasu teraźniejszego przyjrzyj się tematom i zwróć uwagę, czy ulegają one wymianom, czy też pozostają bez zmiany:

Liczba pojedyńcza.

1.	**rw**-ę	**strzeg**-ę	**plot**-ę	ściel-ę	pisz-ę
2.	rwie-sz	strzeże-sz	plecie-sz	ściele-sz	pisze-sz
3.	rwie	strzeże	plecie	ściele	pisze.

Liczba mnoga.

1.	rwie-my	strzeże-my	plecie-my	ściele-my	pisze-my
2.	rwie-cie	strzeże-cie	plecie-cie	ściele-cie	pisze-cie
3.	**rw-ą**	**strzeg-ą**	**plot-ą**	ściel-ą	pisz-ą.

54. Przyjrzyj się wzorom, podanym w zadaniu poprzedniem, i zwróć uwagę, w ilu postaciach obocznych występują w odmianie czasu teraźniejszego tematy słów konjugacji *-ę -esz*!

W formach jakich osób występuje każdy z wymieniających się tematów?

55. W podanych niżej wzorach odmiany czasu teraźniejszego przyjrzyj się tematom i zwróć uwagę, czy ulegają one wymianom, czy też pozostają bez zmiany:

Liczba pojedyńcza.

1.	**kosz-ę**	susz-ę	**groż-ę**	praż-ę
2.	kosi-sz	suszy-sz	grozi-sz	praży-sz
3.	kosi	suszy	grozi	praży.

Liczba mnoga.

1.	kosi-my	suszy-my	grozi-my	praży-my
2.	kosi-cie	suszy-cie	grozi-cie	praży-cie
3.	**kosz-ą**	susz-ą	**groż-ą**	praż-ą.

W ilu postaciach obocznych występują w odmianie czasu teraźniejszego tematy słów konjugacji *-ę -isz*?

Jakim formom jest właściwy każdy z wymieniających się tematów?

56. W podanych niżej wzorach czasu teraźniejszego przyjrzyj się tematom i zwróć uwagę, czy ulegają one wymianom, czy też pozostają bez zmiany:

Liczba pojedyńcza.

1.	czyta-m	słucha-m
2.	czyta-sz	słucha-sz
3.	czyta	słucha.

Liczba mnoga.

1.	czyta-my	słucha-my
2.	czyta-cie	słucha-cie
3.	**czytaj-ą**	**słuchaj-ą.**

W ilu postaciach obocznych występują w odmianie czasu teraźniejszego tematy słów konjugacji *-am -asz*?

W jakich formach występuje każdy z wymieniających się tu tematów?

57. Wskaż w zestawionych niżej zdaniach formy słowa *jestem*, zwróć uwagę na jego końcówki i przyjrzyj się, czy zawsze występują one w połączeniu ze słowem:

Ja jeste*m* — Ja*m* jest.

Ty jeste*ś* — Ty*ś* jest.

Czy jestem odważny? — Czym odważny?

Jestem odważny. — Odważnym jest.

Czy jesteś sprawiedliwy? — Czyś sprawiedliwy?

Jesteś sprawiedliwy. — Sprawiedliwyś jest.

58. Zwróć uwagę, jakie formy może przybierać słowo *jestem:*

Chociaż jestem głodny, zawsze mi wesoło = Chociażem głodny, zawsze mi wesoło. — Chociaż jesteś winien, przebaczam ci = Chociażeś winien, przebaczam ci. — Weseli jesteśmy, bo jesteśmy zdrowi = Weseliśmy, bośmy zdrowi.— Usłużni jesteście, bo jesteście grzeczni = Usłużniście, boście grzeczni. — Daj mi jeść, bo jestem głodny = Daj mi jeść, bom głodny. — Nie wiesz, co mówię, bo jesteś nieuważny = Nie wiesz, co mówię, boś nieuważny.

59. Przepisz i podkreśl formy czasu teraźniejszego słowa *jestem*.

Kochaniście sąsiedzi i przyjaciele. — Kochamy was, boście uczciwi i uczynni. — Odważniście i dzielni. — Musimy zwyciężyć, bośmy gotowi na wszystko. — Cóżem ci winien? — Winienem ci wdzięczność. — Gotówem ci służyć we wszystkiem.

2. Tryb rozkazujący i imiesłów współczesny.

60. W podanych niżej słowach wyodrębnij temat czasu teraźniejszego i utwórz tryb rozkazujący, według wskazanego wzoru:

	Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Tryb rozkazujący:
a)	niosę : niesiesz	nios- : niesie-	nieś! nieś-cie!
	plotę : pleciesz	—	—
	biorę : bierzesz	—	—
	myję : myjesz	—	—
	piszę : piszesz	—	—

	Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Tryb rozkazujący:
b)	palę : palisz	pal- : pali	pal! pal-cie!
	gonię : gonisz	—	—
	patrzę : patrzysz	—	—
	piszczę : piszczysz	—	—
	poszczę : pościsz	poszcz- : pości-	pość! pość-cie!
	siedzę : siedzisz	—	—
	młócę : młócisz	—	—

Od czego się tworzy tryb rozkazujący w konjugacji *-ę -esz*, *-ę -isz*?

61. W podanych niżej słowach wyodrębnij temat czasu teraźniejszego i utwórz tryb rozkazujący, według wskazanego wzoru:

Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Tryb rozkazujący:
opowiadam : opowiadają	opowiada- : opowiadaj-	opowiadaj! opowiadaj-cie!
czytam : czytają	—	—
słucham : słuchają	—	—
kocham : kochają	—	—

Od czego się tworzy tryb rozkazujący w konjugacji *-am -asz?*

62. Przyjrzyj się podanej niżej odmianie i zwróć uwagę na sposób tworzenia trybu rozkazującego:

Liczba pojedyńcza.

1.	—	—	—
2.	pisz!	ciągn-ij!	siedź!
3.	niech(aj) pisze!	niech ciągnie!	niech siedzi!

Liczba mnoga.

1	pisz-my!	ciągn-ij-my!	siedź-my!
2.	pisz-cie!	ciągn-ijcie!	siedź-cie!
3.	niech(aj) piszą!	niech ciągną!	niech siedzą!

Liczba pojedyńcza.

1.	—	—
2.	spojrz-yj!	czytaj!
3.	niech spojrzy!	niech czyta!

Liczba mnoga.

1.	spojrz-yjmy!	czytaj-my!
2.	spojrz-yjcie!	czytaj-cie!
3.	niech spojrzą!	niech czytają!

63. W podanych niżej słowach wyodrębnij temat czasu teraźniejszego i utwórz imiesłów współczesny, według wskazanego wzoru:

Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Imiesłów współcz.
a) niosę : niesiesz	nios : -niesie-	nios-ąc-(y)
plotę : pleciesz	—	—
wiozę : wieziesz	—	—
piszę : piszesz	—	—
piję : pijesz	—	—
b) widzę : widzisz	widz- : widzi-	widz-ąc-(y)
siedzę : siedzisz	—	—
młócę : młócisz	—	—
kręcę : kręcisz	—	—
patrzę : patrzysz	—	—
suszę : suszysz	—	—

Od czego się tworzy imiesłów współczesny w słowach konjugacji *-ę -esz*, *-ę -isz*?

64. W podanych niżej słowach wyodrębnij temat czasu teraźniejszego i utwórz imiesłów współczesny, według wskazanego wzoru:

Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Imiesłów współcz.
czytam : czytają	czyta- : czytaj-	czytaj-ąc-(y)
słucham : słuchają	—	—
chowam : chowają	—	—
zrywam : zrywają	—	—

Od czego się tworzy imiesłów współczesny w słowach konjugacji *-am -asz*?

65. Utwórz imiesłów współczesny — przymiotnikowy i przysłówkowy — i zwróć uwagę, jakie przybiera przyrostki:

a)	łami-ę : łamie-sz	łami-ąc	łami-ący, -a, -e
	dm-ę : dmie-sz	—	—
	tn-ę : tnie-sz	—	—
	wioz-ę : wiezie-sz	—	—
b)	widz-ę : widzi-sz	widz-ąc	widz-ący, -a, -e
	patrz-ę : patrzy-sz	—	—
	słysz-ę : słyszy-sz	—	—
	siedz-ę : siedźi-sz	—	—
c)	czyta-m : czytaj-ą	czytaj-ąc	czytaj-ący, -a, -e
	opowiada-m : opowiadaj-ą	—	—
	słucha-m : słuchaj-ą	—	—

3. Imiesłów czynny uprzedni, imiesłów bierny i bezokolicznik.

66. W podanych niżej słowach wyodrębnij tematy czasu teraźniejszego i tematy czasu przeszłego:

	Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Czas przeszły:	Temat czasu przeszłego:
a)	myję : myjesz	myj- : myje-	mył	my-
	piszę : piszesz	pisz- : pisze	pisał	pisa-
	biorę : bierzesz	bior- : bierze-	brał	bra-
	sieję : siejesz	siej- : sieje-	siał	sia-

b) widzę : widzisz	widz- : widzi-	widział	widzia-
suszę : suszysz	susz- : suszy-	suszył	suszy-
młócę : młócisz	młóc- : młóci-	młócił	młóci-
c) czytam : czytają	czyta- : czytaj-	czytał	czyta-
słucham : słuchają	słucha- : słuchaj-	słuchał	słucha-

Czy czas przeszły ma ten sam temat, co czas teraźniejszy?

67. Zwróć uwagę na tematy czasu przeszłego, bezokolicznika, imiesłowu uprzedniego i imiesłowu biernego:

my-ł : my-ć : (u)-my-wszy : my-ty
pisa-ł : pisa-ć : (na) pisa-wszy : pisa-ny
bra-ł : bra-ć : (za)-bra-wszy : bra-ny.

68. Wskaż przyrostki, zapomocą których tworzy się imiesłów uprzedni:

a) zabra-wszy	*b*) obroni-wszy	*c*) zaniós-łszy
zbudowa-wszy	zamkną-wszy	wybieg-łszy
przebola-wszy	zakry-wszy	wypar-łszy.

69. Przyjrzyj się wzorom, podanym w zadaniu poprzedniem, i zwróć uwagę, po jakich tematach w imiesłowie uprzednim używamy przyrostka *-wszy*, a kiedy przyrostka *-łszy*!

70. W podanych niżej przykładach wskaż imiesłowy uprzednie i łączące się z niemi rzeczowniki! Czy zmiana rodzaju i liczby rzeczownika wpływa na zmianę formy imiesłowu uprzedniego?

Nauczyciel, zabrawszy dzieci, wybrał się na wycieczkę.— Matka, zabrawszy dzieci, wyjechała na wieś.—Rodzice, zabrawszy dzieci, wyjechali na wieś.

Czy imiesłów uprzedni odmienia się?

71. Zwróć uwagę na przyrostki imiesłowu biernego:

1. br-a-ł : bra-ny
2. bud-owa-ł : budowa-ny
3. widzi-a-ł : widzia-ny
4. bron-i-ł : broni-ony
5. zamk-ną-ł : zamknię-ty
6. psu-ł : psu-ty
7. niós-ł : niesi-ony
8. dar-ł : dar-ty.

72. Wskaż imiesłowy bierne i zwróć uwagę na ich formy. Czy odmieniają się one według przypadków, liczb i rodzajów?

Co kochane, to drogie.—Często ku kochanym stronom myślą się zwracam. — Mile wspominam tych kochanych ludzi.

73. Porównaj zestawione niżej formy imiesłowu biernego i zwróć uwagę na ich różnice:

Niech będzie *pochwalony!*—Bądź *pochwalon!* — Chrystus został *umęczony* i *ukrzyżowany.* — *Umęczon, ukrzyżowan... pogrzebion.*

74. W podanych niżej bezokolicznikach wskaż tematy i końcówki:

1. pisa-ł : pisa-ć
2. budowa-ł : budowa-ć
3. widzia-ł : widzie-ć
4. broni-ł : broni-ć
5. zamkną-ł : zamkną-ć
6. psu-ł : psu-ć
7. pas-ł : paś-ć
8. dar-ł : drze-ć
9. piek-ł : piec
10. bieg-ł : biedz (biec).

W jaki sposób tworzą się bezokoliczniki?

75. Przepisz i podkreśl imiesłowy i bezokoliczniki:

Naród polski nie prowadził nigdy wojen zaborczych. Jeżeli szedł na wschód, to nie po dobro cudze, lecz po to, żeby ziemie niczyje, dzikie pola, w pustynie zamieniane raz wraz przez tatarskie zagony, wciąż na nowo zaorywać i zasiewać, uzbrajać w zamki, zakładać miasta i sioła, wznosić kościoły i szkoły. Nie pragnie on i nie pożąda

niczyjej roli, ani domu, ani siły, ani szczęścia, ani sławy. Pragnie on tylko pracy na swojej własnej roli, szczęścia w swym własnym domu. Wyspana i wypoczęta jego moc skupia się teraz i zrasta w jedną jedyną energję wysiłku, którą był w swym lochu nadwiślańskim wysiedział, wyczekał, wytworzył niestrudzonemi myślami, wymarzył i wyśnił na bezczynność skazany Walgierz Udały.

(Żeromski).

4. Formy złożone czasownika polskiego.

76. Wskaż części składowe form czasu przeszłego:

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
1. czytał-em, czytała-m	1. czytali-śmy, czytały-śmy
2. czytał-eś, czytała-ś	2. czytali-ście, czytały-ście
3. czytał, czytała, czytało.	3. czytali, czytały.

Czem jest druga cząstka formy czasu przeszłego?

Przyjrzyj się zestawionym niżej przykładom:

a) czytał*em* ci — winien*em* ci = winien *jestem* ci
czytał*am* ci — winna*m* ci = winna *jestem* ci
czytał*eś* mi — winien*eś* mi = winien *jesteś* mi
czytał*aś* mi — winna*ś* mi = winna *jesteś* mi
czytali*śmy* ci — winni*śmy* ci = winni *jesteśmy* ci
czytali*ście* mi — winni*ście* mi = winni *jesteście* mi.

b) Czy czytał*em* : czy*m* czytał? — Czy winien*em* : czy*m* winien?
Czy czytał*eś* : czy*ś* czytał? — Czy winien*eś* : czy*ś* winien?
Czy czytał*aś* : czy*ś* czytała? — Czy winna*ś* : czy*ś* winna?

77. Przyjrzyj się podanym niżej formom czasu zaprzeszłego:

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
1. mówił-em był	1. mówili-śmy byli
2. mówił-eś był	2. mówili-ście byli
3. mówił był.	3. mówili byli.

Z czego się składa czas zaprzeszły?

78. Przyjrzyj się podanej niżej odmianie czasu przyszłego i zwróć uwagę, czy ma ona formy proste, czy złożone:

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
1. będę mówił (mówić)	1. będziemy mówili (mówić)
2. będziesz mówił (mówić)	2. będziecie mówili (mówić)
3. będzie mówił (mówić).	3. będą mówili (mówić).

79. Przyjrzyj się zestawionym niżej słowom zwróć uwagę, na czem polega różnica w ich znaczeniu:

a) czytam — przeczytam
piszę — napiszę
tłumaczę — wytłumaczę.

b) ruszam — ruszę
opowiadam — opowiem
mówię — powiem.

Znaczenie jakiego czasu i rodzaju czynności mają słowa:

przeczytam, napiszę, wytłumaczę; ruszę, opowiem, powiem?

Jaką formę ma czas przyszły w czasownikach dokonanych, prostą, czy złożoną?

80. Przyjrzyj się podanym niżej wzorom odmiany trybu przypuszczającego:

Czas teraźniejszy.	*Czas przeszły.*
Liczba pojedyńcza.	
1. czytał-bym	był-bym czytał
2. czytał-byś	był-byś czytał
3. czytał-by	był-by czytał.

Liczba mnoga.

1. czytali-byśmy	byli-byśmy czytali
2. czytali-byście	byli-byście czytali
3. czytali-by	byli-by czytali.

81. Jaką stronę ma słowo *myję*? Użyj je w stronie zwrotnej!

Odmieniaj w stronie zwrotnej słowo *myję*!

Czem się różnią formy strony zwrotnej od form strony czynnej?

Czy strona zwrotna ma formy proste, czy złożone?

Z czego się składają formy strony zwrotnej?

82. Odmieniaj słowo *myć* w stronie biernej!

Czy strona bierna ma formy proste, czy złożone?

Z czego się składają formy strony biernej?

83. Od podanych niżej czasowników utwórz formy proste, podkreśl w nich temat czasu teraźniejszego i temat czasu przeszłego i określ, do jakiej każdy z nich należy konjugacji:

sypię—buduję—siwieję—pragnę—żyję—niosę—noszę—cierpię—słucham—umiem.

NAUKA O ZDANIU ZŁOŻONEM

I. RODZAJE ZDAŃ ZŁOŻONYCH.

84. W podanych niżej przykładach wskaż zdania pojedyńcze i złożone:

Przeszłość nie wróci. — Co przeszło, nie wróci. — On był dla nas drugim ojcem. — On był dla nas tem, czem ojciec dla dzieci. — On lubił wspominać o przeszłości. — On lubił wspominać o tem, co było. — Czasu utraconego

żaden człowiek nie nagrodzi. — Czasu, który został utracony, żaden człek nie nagrodzi.—Przyjaźń się tam mocna staje, gdzie podobne obyczaje. — Gospodarz tęskni w domu, kiedy niema gości. — Każdy sądzi ludzi według swej miary.—Każdy sądzi ludzi, jak go na to stać.—Z powodu deszczu pozostaliśmy w domu. — Ponieważ padał deszcz, pozostaliśmy w domu. — Przyszedłem podziękować za wyświadczoną przysługę. — Przyszedłem, ażeby podziękować za wyświadczoną przysługę.

85. W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć uwagę, czy składające je zdania są od siebie niezależne, czy też pozostają z sobą w związku zależności w ten sposób, że jedno z nich wyraża tę lub inną część drugiego:

Co komu błogie, zazwyczaj bywa mu drogie. — Niekażdy jest tem, za co się wydaje. — Nie czyń bliźniemu, co tobie niemiło. — Panowało takie zaślepienie, że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie. — Wre taniec, brzmi muzyka. — Zapadł mrok i na niebie zabłysły pierwsze gwiazdy.

86. Wskaż zdania złożone współrzędnie i podrzędnie:

Rzeźwią się wiatry, dzienna wolnieje posucha. — Huknęły organy i zaczęła się suma. — W polach i nad drogą zaczynały się wyłaniać z mroków kontury drzew, potem zamajaczyły sznury zagonów, a potem droga coraz wyraźniej pokazywała swój obraz. — Kto pomaga biednym szczerze, nagrodę w sercu odbierze.—Kto burzę sieje, pioruny zbiera. — Zjesz beczkę soli, nim poznasz, co mię boli. — Słońce stało już wysoko i ziemia po nocnym deszczu wyschła. — Kto się chwali, ten się gani. — Wznoszę pieśń, która mi gwałtem z piersi się wyrywa.—Wiatr ucichł, uspokoiło się powietrze, niebo wybłękitniało. — Wszyscy tego chcieli, co jeden wreszcie stworzył.

87. W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się w nich zdania składowe:

Wieczór zaczął osypywać ziemię zmierzchem, na niebie zaiskrzyły się gwiazdy. — Rżą niecierpliwie konie i psów słychać szczekanie. — Kto młody, ten malowne sny widzi w powietrzu. — Dziwny urok mają dla nas stare kąty, w których spędziliśmy najszczęśliwsze chwile życia. — Ciekawy jestem, co o mnie mówią. — Nie wiem, dokąd pójdę. — Powiedz, czy mię pamiętasz. — Wszyscy myśleli, że on ze mną duszą się podzieli. — Gdy to usłyszałem, serce drgnęło mi w niezwykły sposób.

88. W podanych niżej zdaniach złożonych wskaż połączenia bezspójnikowe, spójnikowe i względne:

Mrok zapadł prędko, zorze zbladły zupełnie, niebo pokryło się już rosą gwiazd.—Wkoło pagórków na błoniach puszcza szumiała jodłowa, środkiem lasów daleko białe błyszczało jezioro. — Księżyc świecił i w ciszy głębokiej śpiewał jeden słowik smutno. — Dobrze zrobił Bóg, że połączył z cierpieniem głód. — Wspominać miło o tem, co było. — Nie zabraknie temu chleba, komu niewiele potrzeba. — Długo myślałem, co robić wypada. — Nie wiem, co stało się dalej. — Wyznaj szczerze, czy nie masz do mnie żalu. — Jak my Bogu służymy, tak nam też Bóg błogosławi. — Nie będę szczęśliwy, aż te lasy, te niwy jeszcze choć raz zobaczę. — Wstawałem codziennie, gdy na niebie było jeszcze szaro.

89. Przepisz podane niżej zdania złożone, wyróżniając sposoby połączenia w nich zdań składowych literami *sp*, *w*, *niep.*:

Kiedy przed poczęciem się świata wypełniały przestrzeń tylko mgły, część tych obłoków powoli skropliła się i utworzyła ocean.—Słońce tak grzało, że chmury uciekły z nie-

ba. — Nie wiedziałem, co się działo wokoło mnie. — Tego się nam chce, co na cudzym brzegu. — Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi.—Turkotały wozy, rżały konie, leciały głosy przeróżne, wiązały się głośne rozmowy.

II. ZDANIE ZŁOŻONE WSPÓŁRZĘDNIE.

90. Wskaż zdania złożone współrzędnie i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały w nich połączone zdania składowe:

Paryż podobny jest do innych miast, Londyn jest zupełnie oryginalny.—Byłem młody, odważny, świat był mi otwarty. — Noc w Dalewicach jest przecudna, ale piękny jest także i dzień w tem ustroniu. — Wspaniałe gmachy i budowle milczą, lecz ruiny mówią.

91. Rozpatrz podane niżej zdania, złożone współrzędnie, i zastanów się, w jakim związku pozostają myśli, wyrażone przez zdania współrzędne:

Wkoło pagórków na błoniach puszcza szumiała jodłowa, środkiem lasów daleko białe błyszczało jezioro. — Księżyc świecił i w ciszy głębokiej śpiewał jeden słowik smutno. — Imię było niemieckie, dusza litewska została.

92. Wskaż zdania współrzędne łączne i przeciwstawne:

Czasem pies jakiś warknął, czasem koń w stajni zarżał lub zakrzyczało ptactwo na podwórzach i znów była cichość. — Odezwały się trąbki myśliwskie i cała drużyna ruszyła ku kniejom. — Dobra chęć twoja, lecz niemiły skutek.—Ojciec przeznaczył syna na swego następcę, lecz próżne były jego nadzieje. — Z tej strony chmura gruba napędzała ławy, a z tamtej strony księżyc przezierał bladawy. — Najpierw do Dalewic przyleciały na wiosnę skowronki, później pokazały się bociany.

93. Wskaż zdania współrzędne łączne i przeciwstawne i zwróć uwagę na sposób ich połączenia:

Kiedy niekiedy trzasnęła pod stopą sucha gałązka, czasami drzewa westchnęły jednostajnym poszumem.—Umilkli strzelcy, stali szczwacze zadziwieni mocą, czystością dziwną harmonją pieni. — Płomień wiał po ulicach, iskry sypały się gradem. — To strach zatrzymywał go na miejscu, to jakaś nieprzezwyciężona chęć pchała go naprzód.— Najpierw do Dalewic przyleciały na wiosnę skowronki, później pokazały się bociany. — Bekasy skrzeczały po bagnach, gęsi gęgały wrzaskliwie, kaczory trąbiły grubo, czajki, chichocąc, zrywały się do lotu, nury uroczyście snuły się po zwierciadłach wodnych.—Już trzykroć gęgnął gąsior, a za nim, jak echo, odezwały się chórem kaczki i indyki. — Tu kapusta, sędziwe schylając łysiny, siedzi i zda się dumać o losach jarzyny; tam, plącząc strąki w marchwi zielonej warkoczu, wysmukły bób obraca na nią tysiąc oczu; ówdzie podnosi złotą kitę kukuruza; gdzie niegdzie otyłego widać brzuch harbuza. — Tu owiec trzoda, becząc, w ulicę się tłoczy i wznosi chmurę pyłu, dalej zwolna kroczy stado cielic tyrolskich z mosiężnemi dzwonki, tam konie rżące pędzą ze skoszonej łąki. — Z tej strony chmura gruba napędzała ławy, a z tamtej strony księżyc przezierał bladawy. — Każda upłyniona chwila w przeszłość zapada, każda następna do przyszłości należy. — Wczoraj niebo jaśniało słońcem, a dziś mgła ponura zasnuła świat cały.—Wspaniałe budowle i gmachy milczą, lecz ruiny mówią. — Ten zdaje się wyrzekać, tamten tylko wzdycha. — Człek orze, sieje, zabiega, lecz plon na Bogu polega. — Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem zejść się może. — Aniołowi lekko białym być, ale djabła trudno mydłem myć. —Zgoda buduje, niezgoda

rujnuje. — Słowa ulatują, a pismo zostaje. — Dobra chęć twoja, lecz niemiły skutek. — Mówię — nikt nie rozumie; widzę — oni nie widzą. — Wczoraj przyjaciel, dzisiaj wróg nieprzejednany. — Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej. — Noc w Dalewicach jest przecudna, ale piękny jest także dzień w tem ustroniu. — Pierwsze i drugie piętro były jako tako oświetlone, na trzeciem należało się już dobrze pilnować poręczy. — Janek patrzał w okno, a stara matka na niego. — Nikt na tem nie stracił, a pan może zyska.

III. ZDANIE ZŁOŻONE PODRZĘDNIE.

94. Rozpatrz podane niżej zdania złożone i zwróć uwagę, czy składają się one ze zdań od siebie zależnych czy niezależnych. Przy zdaniach podrzędnych wskaż, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Co Francuz wymyśli, to Polak polubi. — Co ludzie radzi słyszą, temu łacniej wierzą. — Kto się chwali, ten się gani. — Gdzie się dwóch bije, są i dla trzeciego kije. — Gdy lasy płoną, nie czas myśleć o różach. — Tak to bywa na tym biednym świecie, że każdy o swej biedzie plecie.

95. W podanych niżej zdaniach złożonych wskaż zdania podrzędne i nadrzędne; zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają zdania podrzędne i jaką część zdania nadrzędnego zastępują:

Kraków jest dla nas tem, czem Rzym dla świata całego. — Co przeszło, to się już nie wróci. — Oddaj, coś winien. — Kiedy się chmurzy, to oczekuj burzy. — Kto się chwali, ten się gani. — Czasu, który uchodzi, żaden czło-

wiek nie nagrodzi. — Gdzie bieda tłoczy, przyjaciel odskoczy. — Trudność ustąpi, gdy chęć przystąpi.

96. W podanych niżej zdaniach złożonych wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi:

Kto ma wiedzę, ten ma skarb wielki. — Zły to ptak, co własne gniazdo kala. — Przyznaj się, czy nie czujesz swej winy. — Ciekawy jestem, co o mnie myślisz. — Jeżeli wygrasz w polu, wygrasz i w sądzie. — Wygraj w polu, wygrasz i w sądzie. — Choć nie siejesz chwastu, urodzi się. — Nie siać chwastu, urodzi się.

97. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one uzupełniają:

Kto nie dotknął ziemi ni razu, ten nigdy nie może być w niebie. — Nie znajdzie Boga, kto Go szuka tylko w niebie. — Nie wszystko, co jest piękne, wymalować da się. — Komu bieda dokuczy, ten się modlić nauczy.

98. Podane niżej zdania uzupełnij zdaniami podmiotowemi, odpowiadając na pytania: *kto? co?*

Dwa razy się modli, —. Boga chwali, —. Wszystko piękne, —. Ten bliźnich krzywdzi, —. Ten jest szczęśliwy, —.

99. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi:

Kto na małem poprzestaje, ten ubóstwa nie doznaje.— Wszystko mi jedno, gdzie i kiedy zginę. — Przytrafia się to często, że dobry człek jaki niewdzięcznika przygarnie.— Zdaje mi się, że już tak długo żyłem. — Sam się czci, kto drugiego czci.

100. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi:

Nieraz zdarzało się, że wielcy i głośni w świecie mężowie nie mieli zamłodu sposobności nabycia potrzebnych wiadomości. — Było w tem obliczu coś, co wyróżnia pedagoga od tłumu. — Wszystko, co księżyc tak pięknie oświecał, w tej chwili zagasło pod mgły morzem. — Niech się stanie, co się stać powinno. — Wiadomo, jak często dzicz tatarska w głąb ziem polskich zapuszczała swoje zagony. — To jest rodziny mojej choroba, że jej oprócz ojczyzny nic się nie podoba. — Zda się, że jakaś skryta dręczyła go boleść. — Kto cudze błędy wspomina, o swych własnych zapomina.—Kto bliźniego nienawidzi, ten i w słońcu plamy widzi.

101. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Tem będzie wiek dojrzały, czem się wyda młody. — Jestem tem, czem być powinienem. — Nie byłem zawsze taki, jak jestem. — Położenie było takie, że prawie niepodobna było mu odmówić.

102. Podane niżej zdania uzupełnij zdaniami orzecznikowemi, kładąc odpowiednie pytania:

Jestem tem, —. On był dla nas tem, —. On będzie tem, —. Wiatr był taki, —. Takie czyny, —.

103. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi:

Był on dla mnie tem, czem starszy brat dla rodzeństwa.—Jaka praca, taka płaca.—Jakie życie, taka śmierć.— Położenie było takie, że prawie niepodobna było odmówić.

104. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają i jaką część zdania nadrzędnego zastępują:

Czego swoim rozumem i pracą nie dostaniesz, tego nie wymodlisz.—Wspominać miło o tem, co było.—Czem chata bogata, tem rada. — Nie zabraknie temu chleba, komu niewiele potrzeba. — Czego chwalić nie możesz, nie gań.

105. Podane niżej zdania uzupełnij zdaniami dopełniającemi:

Oddaj każdemu, —. Nie czyń drugiemu, —. Człowiek ma to, —. Unikamy tego, —. Kochaj wszystko, —.

106. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi.

Czego sobie nie życzysz, tego bliźniemu nie czyń. — Bartłomiej (24 sierpnia) zwiastuje, jaka jesień następuje.— Po tem wyższego męża poznać możesz w tłumie, że on zawsze to tylko zwykł robić, co umie. — Tego się nam chce, co na cudzym brzegu. — Patrz tego, z czego masz chleb. — Szanuj tego, czyj chleb jesz. — Wszystko przychodzi na czas temu, kto cierpliwie czeka. — W czerwcu się pokaże, co nam Bóg da w darze. — Wie każdy najlepiej, gdzie go ból ciśnie. — Każdy niech wie, że nie sam jeden się dręczy. — Trudno tego wodzić, kto nie umie chodzić.

107. Wskaż zdania dopełniające:

Co czuję, inni uczuć chcieliby daremnie. — Zrobisz ze mną, co zechcesz. — Sam nie wiesz, gdzie lecisz; sam nie wiesz, co zdziałasz. — Nie wiem, czy jestem z tego, czy z tamtego świata. — Nie wiem, co się ze mną dzieje. — Możecie sobie wystawić, jaka niespokojność dręczy mię

o was. — Twoje serce poczciwe nie umie uczuć, ile jest piekła w obrażonej dumie.—Ufam w Bogu, że szczęśliwie wszystko pójdzie. — Wolałbym, żeby tego wszystkiego nie było. — Lękam się, bym nie został pośmiewiska celem. — Bądź pewien, że w tych dobrych sercach znajdziesz współczucie. — Ja, doprawdy, niewart jestem, abyś mną się zajmował.

108. Wskaż zdania podrzędne i, kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Nie wiedziałem, co się działo wkoło mnie.—Długo myślałem, co robić wypada.—Nie wiem, co stało się dalej.— Ruch i gwar był taki, że w głowie się kręciło.—Ciemność była taka, że nie można było nic dojrzeć. — Zdawało mi się, że niedługo zacznie się brzask. — Niech się stanie, co się stać powinno.—Wiatr był taki, że aż chojary naginały się do ziemi. — Jaki bywa baran, taka na nim wełna. — Kogo nie staje na buty, niech w chodakach chodzi.—Dobrze temu, kto z Bogiem zaczyna. — Któż nie wie, że niema słabszej od człowieka istoty. — Kto wszędzie chce być, nigdzie nie jest. — Jaki dzień Bartłomieja, takiej jesieni nadzieja. — Wszystko zrobi, kto wedle czasu robi.

109. Przepisz, podkreśl zdania podrzędne i określ ich rodzaj zapomocą odpowiednich liter:

Co jedna ręka robi, to druga wywraca. — Jaka robota, taka i nagroda. — Kto czci rodziców i Boga, temu się nie powinie noga. — Co się rodzi, to i schodzi. — Czego się młode nauczyły lata, tem i na starość będą. — Nie może być dobrym rotmistrzem, kto nie był nigdy żołnierzem.— Kto umie rozkazywać, tego zawsze słuchają. — Mały to rozum, co bywa po szkodzie. — Jakim kto jest wewnątrz,

takim sędzią bywa. — Czasu, który uchodzi, żaden człek nie nagrodzi.—Wielkie serca tę moc mają, że im wszyscy ulegają.

110. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają i jaką część zdania nadrzędnego zastępują:

Zwolna wstąpiłem do izby ponurej, którą z nad półki kaganek oświecał. — Wtenczas panowało takie zaślepienie, że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie.—Taki mię wstyd ogarnął, że nie śmiałem wymówić ani wyrazu.— Z takim pędem szliśmy na górę, że nam w piersiach dech zamierał. — Narodu skupiło się tyle, że przejść było niełatwo.

111. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi:

Nie zapomnę nigdy wrażenia, jakie uczyniło na mnie stukanie do drzwi, które rozbudzało śpiących po celach zakonników. — Zaczęła się ta prędka, zmieszana rozmowa, w której lat kilku dzieje chciano zamknąć w słowa krótkie i poplątane. — Jednego znałem człowieka, co mógł takim poszczycić się strzałem.—Te kraje radbym myślami powitał, gdziem rzadko płakał, a nigdy nie zgrzytał. — Już się chwila zbliża, gdy z murów Wilna błyśnie znamię krzyża.—Gdybym kiedy dożył tej pociechy, żeby te księgi zbłądziły pod strzechy. — Starożytny był zwyczaj, iż dziedzice nowi na pierwszej uczcie sami służyli ludowi. — Serce jej ściskała obawa, czem będzie konie karmić. — Sterczały wkoło sarnie i jelenie rogi z napisami gdzie, kiedy te łupy zdobyto.

112. Wskaż zdania przydawkowe:

Zapadła cisza, jakoby serca i języki zdrętwiały. — Kto z nas tych lat nie pomni, gdy młode pacholę ze strzelbą

na ramieniu, świszcząc, szedł na pole. — Po ciemno-zielonem, świeżem, wonnem sianie, z którego młodzież sobie zrobiła posłanie, rozpływały się złote migające pręgi. — Jest przecie na świecie człowiek, który przytuli moje drogie dziecię. — Dusze ludzkie szukają ciepła, które jest miłością, i światła, które oznacza prawdę.

113. Wskaż zdania podrzędne i, kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Tam sięgaj, gdzie wzrok nie sięga! — Pan Bóg, kiedy karę na naród przypuszcza, odbiera naprzód rozum od obywateli. — Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi.—Wieś spała tak głęboko i spokojnie, że przez pootwierane okna słychać było chrapanie. — Morze burzyło się, ponieważ przypływ wzbierał.—Staruszka śpieszyła do ławki, by spocząć i kosz na niej postawić.

114. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Gdzie kilku siędzie, tam bywa biesiada. — Gdzie Bóg gospodarzy, tam się wszystko darzy. — Gdzie bywasz rzadziej, tam przyjmują radziej. – Gdzie siła ceremonij, tam szczerości mało.—Gdzie chłop jest nędzny, tam cały kraj nędzny. — Gdzie cepy obracają, tam się wszyscy dobrze mają.—Gdzie się dwóch bije, są i dla trzeciego kije.

115. Wskaż zdania okolicznikowe i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi:

Gdzie były ludne rynki, dziś tam rosną grzyby.—Gdzie stąpili, szła za nimi trwoga. — Dokąd ty dążysz, i my dążymy.—I my tam byli, skąd wracasz.—Wracałem tamtędy, kędy przyszedłem.

116. Wskaż zdania podrzędne i, kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Tarnina już zakwitła, gdy się rozpoczęły słowicze prace i pieśni.—Kiedyśmy otrzymali tę wieść niepomyślną, ogarnął nas żywy niepokój.—Skoro ostatnie zorze się dopalały, niebo zaczęło się zasnuwać jakby dymami sinemi. — Nie będę szczęśliwy, aż te lasy, te niwy jeszcze raz zobaczę.— Ledwie słuchacze mieli czas wyjść z zadziwienia, znowu muzyka inna.—Ledwie rozbłysło na niebie, rozpoczęła się walka artylerji. — W pierwszej potyczce ledwiem obaczył chorągwie, ledwiem narodu mojego pieśni wojenne usłyszał, poskoczyłem ku naszym.

117. Wskaż zdania okolicznikowe i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi:

Pan Bóg, kiedy karę na naród przypuszcza, odbiera naprzód rozum od obywateli. — Nim słońce wzejdzie, rosa oczy wyje.—Naród żyje, dopóki język jego żyje.—Dopóki wiara kwitła, szanowano prawa.—On mię z opieki nie wypuścił, aż człowiekiem zrobił.—Trzy razy księżyc odmienił się złoty, jak na tym piasku rozbiłem namioty.

118. Wskaż zdania podrzędne i, kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Słońce tak grzało, że chmury uciekły z nieba. — Tatry stały uroczyście, jak żeby milczącą modlitwę dumały. — Jakim kto jest, tak i o innych rozumie.—Tak to bywa na tym biednym świecie, że każdy o swej biedzie plecie. — Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi.—Jak głód najlepiej jeść gotuje, tak fatyga ściele.

119. Podane niżej zdania uzupełnij zdaniami podrzędnemi okolicznikowemi sposobu:

—, tak nam też Bóg błogosławi. —, tak ci się ludzie odwdzięczają.—Postępuj tak, —.

120. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jak się one łączą ze zdaniami nadrzędnemi.

Jak ojce żyły w raju, tak dziś żyją wnuki.—Jak praca potrzebna jest i pożyteczna, tak szkodliwe niedbalstwo.— Jak na wiosnę uprawiamy, tak jesienią zbieramy. — Jako się kto wychował, tak się będzie sprawował. — Tak świat zbudowany, że się wszyscy wspomagamy. — Tak będzie tańczył, jak mu zagrają.—Tak żyjmy, aby nikt przez nas nie płakał.

Uderzenie tak sztuczne, tak było potężne, że struny uderzyły jak trąby mosiężne.—Tak dowcipne żarciki umiał komponować, żeby je w kalendarzu można wydrukować.— Ogień tak mocno przypiekał, że z obawy o ubranie musiałem cofnąć się o kilka kroków. — W pół godziny tak było głucho w całym dworze, jako po zadzwonieniu na pacierz w klasztorze. — Jak okiem sięgnąć, leżały pola zielone, szumiące.—Im był bliżej domu, tem wolniej szedł i ciężej.

121. Wskaż zdania podrzędne i, kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Gotowe stały cugi i podwody, aby każdego odwieźć do jego gospody. — Staruszka śpieszyła do ławki, by spocząć i kosz na niej postawić. — Pistolety dobrze osłoń, żeby proch nie zwilgotniał. — Nazajutrz sułtan wyprawił Janczarów i Tatarów, by przeszli Dniestr i zajęli Żwaniec. — Usuwano nieustawione jeszcze działa, aby uchronić je przed pociskami.

122. W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć uwagę na podmiot zdania podrzędnego i nadrzędnego, oraz na formę orzeczenia w zdaniu podrzędnem:

Śpieszę się, żebyście na mnie nie czekali. — Śpieszę, żeby się nie spóźnić. — Przyszedłem, żebyście mi w tem trudnem położeniu dali radę i pomoc.—Przyszedłem, żeby się was w tem trudnem położeniu poradzić.—Żyjemy, aby pracować i bliźnim dobrze czynić. — Żyjemy, aby bliźni korzystali z naszej pracy i usług. — Człowiek się po to rodzi, aby spełnić boskie swe posłannictwo.—Człowiek się po to rodzi, aby Bóg miał w nim narzędzie swej woli.

123. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Morze burzyło się, ponieważ przypływ wzbierał.—Ostęp zwie się zamczyskiem, gdyż niegdyś stał tam zamek. — Śnieg skrzypiał pod nogami, gdyż mróz był tęgi. — Po długiej nieobecności rad byłem, że się znalazłem nareszcie wśród swoich.—Psy nas nie ogłodzą, że po jarzynach albo po życie pochodzą.

124. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnemi:

Rębajło klucznikiem siebie tytułował, iż ten urząd na zamku przed laty piastował. — Zwano go kaznodzieją, że zbyt lubił gesta.—Że go przyjmuję grzecznie, chce mię za nos wodzić. — Posuwaliśmy się noga za nogą, bo droga szła pod górę. — Nic widać nie było, gdyż mgła zasnuła całą okolicę. — Powierzchnia morza się burzyła, gdyż dął silny wiatr.

125. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jakie części zdania nadrzędnego one zastępują:

Ziemia była przesycona wilgocią, ponieważ spadł obfity deszcz. — Jeżeli spadnie obfity deszcz, ziemia przesyca się wilgocią.—Bądź względem mnie szczery i otwarty, bo jesteś moim przyjacielem.—Jeżeli jesteś moim przyjacielem, bądź względem mnie szczery i otwarty.—Obłoki się szybko rozpierzchły, ponieważ w górze wiał silny wiatr. — Obłoki się szybko rozpierzchają, jeżeli w górze wieje silny wiatr.

126. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę na sposób ich połączenia ze zdaniami nadrzędnemi:

Rębajło wszędzie tęsknił i czuł się niezdrowym, jeżeli nie oddychał powietrzem zamkowem.—Jeżeli nocną przybliżysz się dobą i zwrócisz ku wodom lice, gwiazdy nad tobą i gwiazdy pod tobą, i dwa obaczysz księżyce. — Jeżeli nikt nie idzie, więc ja pójdę. — Gdybym podstarzał dziesiątym krzyżykiem, w smutne schroniłbym się dąbrowy. — Cobym był za krewniak, żebym cię nie miał ratować. — Wygraj w polu, a wygrasz i w sądzie. — Złamiesz choć jeden warunek, już cała ugoda na nic.

127. Rozpatrz podane niżej przykłady i zwróć uwagę, jakie formy przybierają zdania warunkowe niepołączone. Czy poprzedzają one, czy też następują po zdaniu nadrzędnem? Jaką formę przybiera w nich orzeczenie?

Chcesz, dobrze; nie chcesz, drugie dobrze. — Chcesz-li być chwalonym, chwalże drugich.—Ma-li być ciepło, niechże będzie znój. — Nie ruszaj cudzego, nie utracisz swego.

128. Wskaż zdania warunkowe i zwróć uwagę, czy wyrażany przez nie warunek zgadza się z rzeczywistością, czy też jest tylko możliwy albo niezgodny z rzeczywistością:

Rębajło wszędzie tęsknił i czuł się niezdrowym, jeżeli nie oddychał powietrzem zamkowem.—Chciałem ten sprzęt w dziedzictwie zostawić dla dzieci, jeślibym się ożenił. —

Głupi niedźwiedziu, gdybyś w mateczniku siedział, nigdyby się o tobie Wojski nie dowiedział.

129. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdań nadrzędnych one zastępują:

Siedzieliśmy w domu, ponieważ padał rzęsisty deszcz.— Wyszliśmy z domu, chociaż padał rzęsisty deszcz.—Ponieważ wojska odbyły marsz forsowny i uciążliwy, wódz chciał dać im wypoczynek. — Chociaż wojska szły wolno i wygodnie, chciał przecie wódz dać im wypoczynek. — Ponieważ przepłynął morze, pływa bezpiecznie po Dunajcu. — Chociaż morze przepłynął, utonął na Dunajcu.— Ponieważ widział cudze kraje, zaczął swój własny lekceważyć. — Chociaż poznasz cudze wody, nie odtęsknisz swej gospody.

130. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę na sposób ich połączenia ze zdaniami nadrzędnemi:

Chociaż głodni byli, pojadali wolno. — Choć Bałtyk przepłynął, może na Dunajcu utonąć. — Szlachta polska, chociaż niezmiernie kłótliwa i porywcza do bitew, przecież nie jest mściwa. — Choćbym chciał zostać, czy to ode mnie zależy?—Rzuć chleb i sól poza siebie, zawsze przed tobą będzie.—Nie siać chwastu, urodzi się.

131. Rozpatrz podane niżej przykłady i zwróć uwagę, jakie formy przybierają zdania przyzwalające niepołączone. Czy poprzedzają one, czy też następują po zdaniu nadrzędnem? Jaką formę przybiera w nich orzeczenie?

Pracuj we dnie, pracuj w nocy, próżno bez Bożej pomocy.—Niech się trudności mnożą, dąż mężnie do celu.— Niech ludzie z sobą walczą, przecież zawsze są braćmi.

132. Porównaj zestawione niżej zdania przyzwalające i zwróć uwagę, na czem polega różnica w ich znaczeniu:

Choć chcę z wami pozostać, czy to ode mnie zależy?— Choć chciałbym z wami pozostać, czy to ode mnie zależy?— Choć wiem, nic nie powiem. — Choćbym wiedział, nicbym nie powiedział.

133. Wskaż zdania podrzędne:

Rębajło nosił wielki pęk kluczy za pasem, choć nie miał co otwierać. — Asesor z rejentem, choć na siebie czasem patrzyli ze wstrętem, rozmawiali przyjaźnie.—Choć życie moje w klasztorze było dosyć niezabawne, wyjeżdżałem z niego z dziwną tęsknotą. — Muszę zerwać wszelkie z Soplicą układy, choćby do pistoletów doszło lub do szpady.

134. Wskaż zdania podrzędne i określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują:

Kiedy siedzisz przy biesiadzie, nie myśl o żadnej zwadzie. — Rębajło, skoro ujrzał hrabiego, czapkę z głowy schwycił i krewnego swych panów ukłonem zaszczycił. — Jak okiem sięgnąć, leżały pola zielone szumiące. — Był on ostrożny, choć go nikt nie śledził. — Jeżeli trzeba, za tym głosem pójdę aż na koniec świata.—Będą z pana żartować sąsiedzi, że, mieszkając na żyznej litewskiej równinie, malujesz tylko jakieś skały i pustynie. — Pan sam nie wie, co robi. — Nie ustępował, chociaż każda żyłka trzęsła się w nim ze strachu.—Słyszałem, żeś z za Niemna odebrał wiadomość. — Marynarze w niemem przerażeniu patrzeli, co dalej będzie. — Gdzie stąpili, szła za nimi trwoga. — Z rozgrzanej w dzień od promieni słonecznych ziemi wstają opary i pełzają po pustyni, choć niema nawet najmniejszego wiatru. — Słońce już chyliło się ku zachodowi, kiedy chłop przeniósł brony na ostatnie poletka.

135. Przepisz, podkreśl zdania podrzędne i określ zapomocą odpowiednich liter ich rodzaj:

Jaki dzień Bartłomieja, takiej jesieni nadzieja.— Baran bojaźliwy, choć ma wielkie rogi.—Kto wszędzie chce być, nigdzie nie jest.—Kiedy siedzisz przy biesiadzie, nie myśl o żadnej zwadzie. — Jeżeli chcesz być kochanym, kochaj także. — Wszystko zrobi, kto wedle czasu robi. — Czyim jesteś przyjacielem, temu mów prawdę w oczy. — Takie jabłka, jaka jabłoń.

IV. ZDANIE ZŁOŻONE Z KILKU ZDAŃ.

136. Rozpatrz podane niżej zdania złożone i zwróć uwagę, z ilu zdań pojedyńczych każde z nich się składa:

Już trzykroć wrzasnął derkacz, pierwszy skrzypek łąki, już mu zdala wtórują z bagien bąki, już bekasy, do góry porwawszy się, wiją i, bekając raz po raz, jak w bębenki biją. — Mrok gęstniał, tylko w gaju i około rzeczki w łozach błyskały wilcze oczy jako świeczki, a dalej u ścieśnionych widnokręgu brzegów tu i owdzie ogniska pastuszych noclegów. — Dobre miałem przeczucie, żem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się mieści.—Szczypałem się, aby się przekonać, czy nie śpię.

137. Rozpatrz podane niżej zdania złożone i zwróć uwagę, czy składają się one ze zdań współrzędnych, czy podrzędnych:

Widać, że mu wspomnienie samo było męką i że je chciał odpędzić. — Spór ich w dozgonną przyjaźń się zamienił, i Dowejko się z siostrą Domejki ożenił, Domejko pojął siostrę szwagra, Dowejkównę, podzielili majątek na dwie części równe.—Wytężyło się me oko tak daleko, tak szeroko, że więcej świata zasięga, niż jest w kole widno-

kręga.—Z lasów czernią się czapki, rząd bagnetów błyska, roją się niezliczone piechoty mrowiska.

138. W podanych niżej przykładach wskaż zdania podrzędne i nadrzędne i zwróć uwagę, które ze zdań nadrzędnych jest zależne, a które niezależne:

Mów, czego trzeba dla duszy, aby się dostać do nieba. — To dziwne, że ja lubię malwy, które nie mają zapachu.—Tak jestem pewien, że do was wrócę, że się mię nawet rzewliwość nie ima. — Po tem wyższego męża możesz poznać w tłumie, że on zawsze to tylko zwykł robić, co umie.

139. Wskaż zdania główne i poboczne:

Muzyk zmiesza orkiestrę najlepiej dobraną, jeśli, grając, stara się, aby go słyszano. — Tajemnice w sercu ludzkiem nie są koszykiem wisien, któremiby można na deser częstować przyjaciół, dopóki jeść je zechcą. — Trudno podzielać opinję, że wszystko istnieje na świecie, aby tylko człowiekowi uprzyjemnić życie. — Zdaje mi się, że jestem tem, czem być powinienem.

140. Wskaż zdania poboczne i zwróć uwagę, czy zależą one od zdania głównego, czy też od innych zdań pobocznych:

Koniecznie trzeba śpiewać, aby wyśpiewać to, co należy. — Gdy Bóg wygnał grzesznika z rajskiego ogrodu, nie chciał przecie, ażeby człowiek umarł z głodu. — Nad ranem padała tak obfita rosa, że wierzchni gruby koc, którym się przykrywałem, bywał zupełnie przemoczony.— Kiedy pierwszy raz bydło wygnano na wiosnę, uważano, że chociaż zgłodniałe i chude, nie biegło na ruń, co już umaiła grudę. — Kto nie widział pospolitego ruszenia, nie może mieć wyobrażenia, jakie rasy koni mogą istnieć na świecie.—Nocni stróże pytają w obawie, skąd w królestwie

skrzydlatem tyle zamieszania, jaka burza te ptaki tak wcześnie wygania.—Słyszę, kędy się motyl kołysa na trawie, kędy wąż śliską piersią dotyka się zioła.

V. RÓWNOWAŻNIKI ZDANIA.

141. Rozpatrz podane niżej przykłady zastanów się czy wyrażają one myśli skończone:

Za mną, Gerwazy! — Na Litwie, chwała Bogu, stare obyczaje. — Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! Pułk za pułkiem! — O, dobre miałem przeczucie, żem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się kryje.

Czy przytoczone wyżej przykłady mają postać zdań skończonych, czy mają one podmiot i orzeczenie?

Czy tylko zdania wyrażają myśli skończone?

142. Wskaż równoważniki zdań i zwróć uwagę na ich postać:

Ach, Matko Przenajświętsza!—Oj, padają łzy z wierzbiny, oj, padają łzy! — Wara, panie, od szkody! — A, a! to rzecz nowa! — Hejże, chłopcy, hej! — O, niewiadoma ta boleść nikomu, jaka się w sercu mojem dziś zamyka!

Czy wyrazy: *ach*, *oj*, *hej* i t. p. mają jakie wyraźne znaczenie? Co one wyrażają?

143. Wskaż wykrzykniki i wołacze:

Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza! — Smutno mi, Boże! — Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna! — Litwo, ojczyzno moja, ty jesteś, jak zdrowie! — Ej, ty na szybkim koniu, gdzie pędzisz, kozacze?

Napisz po kilka przykładów na wołacz i wykrzyknik.

144. Wskaż równoważniki zdania i zwróć uwagę na ich postać:

Ot, chłopska dola! — mruknął Ślimak.—W puszczy łoskot. — Pokój z wami! — Prawda, prawda! — rzekł na to Gerwazy wzruszony. — Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! — Wojna, wojna!

145. Wskaż równoważniki zdania, mające postać wyrazów lub wyrażeń:

Ach, odpoczywać! — Rębajło już klęczał i za każdym zwrotem miecza jęczał: „Pięknie, jenerale, pięknie, doskonale!" — Braciszku, pomału! — Młodzieńcze, rozwagi! — Na koń, hej, na koń!

VI. ZDANIA NIEZUPEŁNE.

146. Rozpatrz podane niżej zdania i zwróć uwagę, czy wyrażone przez nie myśli znalazły wszystkie, potrzebne do ich wyrażenia wyrazy:

Skąd mi ten żal niewczesny? — Bóg swoje, czart swoje. — Wszyscy na północ. — Pocóż się łudzić — krzyknął.

147. Wskaż zdania niezupełne:

Ja ptactwo wypędzać! — krzyknął hrabia ze zdziwieniem. — Nigdzie drogi, ni kurhanu! — Deszcz ze śniegiem, błoto, wiatr! — Jeszcze jedno, będzie kwita! — Gdy husarja ruszyła, pan Zagłoba, choć oddech miał krótki i tłoku nie lubił, skoczył przecie z innymi.—Was, gospodarzu, dworskie pola ze wszystkich stron otaczają? — Juźci tak!

148. Wskaż równoważniki zdań i zdania niezupełne:

Skąd mi ten żal niewczesny? — Bitwa! Gdzie? w której stronie? — W górę szklanki! — O, bogdaj piorun! — Tutaj! tutaj, pomaleńku! — Kto łaskaw, proszę za mną! — Tak, tak, mój Protazeńku—rzekł klucznik Gerwazy. Tak

tak, mój Gerwazeńku—rzekł woźny Protazy.—Tak to, tak—powtórzyli zgodnie kilka razy. — Mopanku, rzadko który pisarz prowentowy tak zręcznie temperuje pióra, jak ten rapier głowy. Długo liczyć! A nosów i uszu bezliku! — Panowie, po grzyby do boru! — Milej sobie wspominam nie dzieła waleczne i głośne, ale czyny ciche, użyteczne i cierpienia, których nikt...

NAUKA O CZASOWNIKU.

I. ZNACZENIE FORM CZASOWNIKA.

1. Wiadomości wstępne.

§ 1. Czasowniki oznaczają czynności i stany, np. *pracuję*, *pracowałeś; śpiewamy*, *śpiewaliśmy; spaliście*, *cieszyłem się*.

§ 2. Czasownik zmienia swoje końcówki zależnie od tego, czy podmiotem zdania jest zaimek osobowy (pierwszej lub drugiej osoby), czy też inny zaimek lub rzeczownik, np. *pisz-ę*, *pisze-sz*, *uczeń pisze; czyta-my*, *czyta-cie*, *dzieci czyta-ją*. Te formy czasownika, zależne od podmiotu, nazywają się formami osoby.

Formy osoby zaznaczają związek między osobą mówiącą a podmiotem. Ten związek może być trojaki: jeżeli podmiot zdania wyraża osobę mówiącą, używamy osoby pierwszej, np. *pracuję*, *uważam*, *wspominam*; jeżeli podmiot wyraża osobę, do której mówiący się zwraca z wypowiadanem zdaniem, używamy osoby drugiej, np. *pracujesz*, *uważasz*, *wspominasz;* jeżeli podmiot wyraża osobę lub wogóle rzecz, o której mówiący coś wyraża, używamy osoby trzeciej, np. *(on) pracuje*, *uważa*, *wspomina*.

§ 3. Niewszystkie postaci czasownika mają formy osoby. Ta postać czasownika, która posiada formy osoby, nazywa się słowem osobowem, albo wprost słowem,

np. *(słońce) zachodzi, (wiatr) szumiał, (gwiazdy) gasną, wyczekiwałeś, wspominałem.*

§ 4. Postaci czasownika, odmieniające się według przypadków, nazywają się imiesłowami przymiotnikowemi, np. *szumiący (wiatr), opadające (liście), zdobyte (miasto), zaorane (pole), zmieciony (śnieg).*

Imiesłowy przymiotnikowe tworzymy zapomocą przyrostków: *-ący, -ąca, -ące; -ty, -ta, -te; -ny, -na, -ne; -'ony, -'ona, -'one,* np. *szumi-ący, zdoby-ty, zaora-ny, zmieci-ony.*

§ 5. Nieodmienna forma czasownika, mająca znaczenie przysłówka, nazywa się imiesłowem przysłówkowym, np. *(słońce), zachodząc, (świeciło); znalazłszy (szczęście, nie skąp go); poznawszy (błąd, staraj się poprawić).*

Imiesłowy przysłówkowe tworzą się w języku polskim zapomocą przyrostków: *-ąc, -wszy; -łszy,* np. *zachodz-ąc, gasn-ąc, pozna-wszy, zrobi-wszy, znalaz-łszy, przyszed-łszy.*

§ 6. Nieodmienna forma czasownika, która oznacza czynność, nie zaznacza jednak osoby lub rzeczy, która tę czynność wykonywa, nazywa się bezokolicznikiem, np. *śpiewać, latać, pływać, piec, biec, strzec.*

Bezokoliczniki kończą się w języku polskim na *-ć* lub *-c*, np. *śpiewać, biec.*

2. Słowo osobowe.

§ 7. W słowach rozróżniamy osoby, liczby, tryby, strony, czasy i rodzaje czynności.

§ 8. Osoby zaznaczają związek między osobą mówiącą a podmiotem. Jeżeli podmiot zdania wyraża osobę mówiącą, używamy osoby pierwszej, np. *czytam, opowiadam, piszę*; jeżeli podmiot wyraża osobę, do której mó-

wiący się zwraca z wypowiadanem zdaniem, używamy osoby drugiej, np. *czytasz, opowiadasz, piszesz;* jeżeli zaś podmiot wyraża osobę lub wogóle rzecz, o której mówiący coś wypowiada, używamy osoby trzeciej, np. *(on) czyta, (on) opowiada, (on) pisze.* (Patrz § 2).

§ 9. Liczba zaznacza, czy czynność, oznaczana przez słowo, przypisywana jest jednemu lub wielu podmiotom, np. *czytam — czytamy; wspominasz — wspominacie; opowiada — opowiadają.* Rozróżniamy liczbę pojedyńczą i mnogą.

§ 10. Formy słowa, zapomocą których osoba mówiąca zaznacza, czy czynność jest rzeczywista, czy też jest tylko przypuszczalna lub pożądana, nazywają się trybami, np. *piszesz—pisałbyś!—pisz! czytajcie—czytalibyście!—czytajcie!*

Tryb orzekający zaznacza, że czynność jest rzeczywista, np. *piszesz, słuchacie.*

Tryb przypuszczający zaznacza, że czynność jest przypuszczalna, możliwa lub nierzeczywista, np. *przyszedłbym do ciebie, gdybym mógł; pisałbym, gdybym miał czas.*

Tryb rozkazujący zaznacza, że osoba mówiąca chce i rozkazuje, aby czynność, oznaczona w czasowniku, się spełniła, np. *pisz! czytajcie!*

Tryb przypuszczający ma w liczbie pojedyńczej przyrostki: *-bym, -byś, -by,* w liczbie mnogiej: *-byśmy, -byście, by,* np. *siedziałbym, siedziałbyś, siedziałby, siedzielibyśmy, siedzielibyście, siedzieliby.*

§ 11. Strona słowa zaznacza, jak podmiot zachowuje się wobec czynności. Np.

Matka pieści syna — Matka jest pieszczona przez syna.
Matka całuje syna — Matka jest całowana przez syna.
Matka kocha syna — Matka jest kochana przez syna.

Strona, która zaznacza, że podmiot wykonywa czynność, nazywa się czynną, np. *matka pieści syna; matka kocha syna.*

Strona, która zaznacza, że podmiot odbiera skutki czynności, jest stroną bierną, np. *matka jest pieszczona przez syna; matka jest kochana przez syna.*

Strona, która zaznacza, że podmiot zwraca czynność na samego siebie,nazywa się stroną zwrotną, np. *dziecko myje się; żołnierz bronił się dzielnie.*

Różnicę między stroną czynną, bierną i zwrotną wyrazić można w następujący sposób:

P ——→ O strona czynna
P ←—— O strona bierna
P ←——→ O strona zwrotna.

§ 12. Słowa, jak wogóle czasowniki, nietylko oznaczają czynności, lecz zarazem zaznaczają czas, w którym się te czynności odbyły. Formy, zapomocą których ten czas zaznaczamy, nazywają się formami czasu.

W słowie polskiem rozróżniamy trzy podstawowe czasy: teraźniejszy, przeszły i przyszły. Czas teraźniejszy zaznacza, że czynność odbywa się współcześnie z chwilą mówienia, np. *mówię, słuchacie;* czas przeszły zaznacza, że czynność się dokonała przed chwilą, kiedy o niej mówimy, np. *mówiłem, słuchaliście;* czas przyszły zaznacza, że czynność ma nastąpić po chwili, kiedy o niej mówimy, np. *będę mówił, będziecie słuchali.*

Oprócz czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego używamy niekiedy t. zw. czasu zaprzeszłego, dla zaznaczenia, że czynność się odbyła przed inną jakąś czynnością przeszłą, np. *Dziedzic zginął był w czasie kra-*

jowych zamieszków; dobra w cząstce spadły dalekim krewnym po kądzieli.

§ 13. Czynność, oznaczana przez czasownik, może być dokonana lub niedokonana. Zależnie od tego rozróżniamy czasowniki dokonane i niedokonane, np. *Podróżny grzał się przy ogniu—podróżny ogrzał się przy ogniu. Drzewa zrzucały liście—drzewa zrzuciły liście.* Tę właściwość czasowników nazywamy rodzajem czynności. Słowa niedokonane używają się w czasie teraźniejszym, przeszłym i przyszłym, słowa dokonane — tylko w czasie przeszłym i przyszłym, np. *piszę — pisałem — będę pisał, napisałem — napiszę.*

3. Imiesłowy i bezokolicznik.

§ 14. W bezokolicznikach polskich rozróżniamy strony i rodzaje czynności. Bezokoliczniki, np. *uczyć, myć, bronić, spotkać,* mają stronę czynną; bezokoliczniki: *uczyć się, myć się* są użyte w stronie zwrotnej; bezokoliczniki: *być uczonym, być mytym* mają stronę bierną.

Bezokoliczniki: *pisać, uczyć się* mają rodzaj niedokonany, bezokoliczniki: *napisać, nauczyć się, opowiedzieć...* mają rodzaj dokonany.

§ 15. W imiesłowach przysłówkowych rozróżniać należy czasy, strony i rodzaje czynności.

Imiesłowy przysłówkowe używane bywają w dwóch czasach — współczesnym i uprzednim, np. *Nauczyciel mówi, stojąc. — Jadąc pociągiem, przyglądaliśmy się pięknym widokom. — Odrobimy to zadanie, pisząc na tablicy. — Odrobiwszy lekcje, pójdziemy na spacer. — Przesie-*

dziawszy cały dzień w domu, wyszliśmy wieczorem na spacer.

Imiesłów współczesny oznacza czynność, która się odbywa w tym samym czasie, co i czynność, oznaczona w słowie osobowem; jeżeli czynność słowa osobowego dokonywa się w czasie teraźniejszym, to czynność imiesłowu współczesnego odnosi się także do czasu teraźniejszego; jeżeli czynność słowa osobowego odbyła się w przeszłości lub odbędzie się w przyszłości, to czynność imiesłowu współczesnego odnosi się także do czasu przeszłego lub przyszłego.

Imiesłów uprzedni oznacza czynność, która się odbyła przed czynnością słowa osobowego.

Imiesłowy przysłówkowe mogą być używane w stronie czynnej, biernej lub zwrotnej. Imiesłowy: *myjąc, umywszy* mają stronę czynną; imiesłów *myjąc się* jest użyty w stronie zwrotnej, a imiesłów *będąc mytym* ma stronę bierną.

Imiesłów *będąc mytym* jest niedokonany, a imiesłów *zostawszy umytym* jest dokonany.

§ 16. W imiesłowach przymiotnikowych rozróżniać należy: 1) strony, np. *piszący — pisany* i 2) rodzaje czynności, np. *pisany — napisany.*

Poza tem imiesłowy przymiotnikowe tak, jak przymiotniki, odmieniają się według przypadków, liczb i rodzajów, np. *skończona praca, spełnione zadanie, marzenia o niezi-szczonych pragnieniach.*

Formy strony i rodzaju czynności łączą imiesłów przymiotnikowy ze słowami, formy przypadków

i rodzajów — z przymiotnikami; ta łączność ze słowem i imieniem (przymiotnikiem) wyraża się w samej nazwie imiesłowu.

II. OPIS FORM CZASOWNIKA.

1. Czas teraźniejszy.

§ 17.

Liczba pojedyńcza.

1 os. pisz-ę	widz-ę	słucha-m
2 — pisze-sz	widzi-sz	słucha-sz
3 — pisze	widzi	słucha

Liczba mnoga.

1 os. pisze-my	widzi-my	słucha-my
2 — pisze-cie	widzi-cie	słucha-cie
3 — pisz-ą	widz-ą	słuchaj-ą.

Słowa polskie odmieniają się w czasie teraźniejszym według trzech wzorów. Zależnie od tego rozróżniamy trzy konjugacje:

1) Konjugację **-ę, -esz** tworzą słowa, które w liczbie pojedyńczej w osobie pierwszej kończą się na -ę, a w osobie drugiej na *-esz*, np. *pisz-ę*, *pisze-sz*, *kopi-ę*, *kopie-sz*, *łami-ę*, *łamie-sz*, *rw-ę*, *rwie-sz*, *nios-ę*, *niesie-sz*.

2) Do konjugacji **-ę, -isz** należą słowa, które w liczbie pojedyńczej w osobie pierwszej kończą się na -ę, a w osobie drugiej na *-isz (-ysz)*, np. *widz-ę*, *widzi-sz*, *siedz-ę*, *siedzi-sz*, *mówi-ę*, *mówi-sz*, *słysz-ę*, *słyszy-sz*, *leż-ę*, *leży-sz*.

3) Konjugację **-am, -asz** tworzą słowa, które w liczbie pojedyńczej w osobie pierwszej kończą się na *-am*, w osobie drugiej na *-asz*, np. *słucha-m*, *słucha-sz*, *czyta-m*, *czyta-sz*, *opowiada-m*, *opowiada-sz*, *wspomina-m*, *wspomina-sz*.

§ 18. Czasowniki konjugacji *-ę*, *-esz* mają w czasie teraźniejszym dwa tematy: pierwszy, spółgłoskowy, występujący w 1-ej osobie liczby pojed. i 3-ej osobie liczby mnog., np. *rw-ę*, *rw-ą*, *nios-ę*, *nios-ą*, i drugi, samogłoskowy, zakończony na *-e* i występujący w pozostałych osobach, np. *rwie-sz*, *niesie-sz*.

Niekiedy z tą wymianą spółgłoskowej i samogłoskowej postaci tematu łączą się wymiany samogłoski rdzennej, np. *nios-ę — niesie-sz*, *plot-ę — plecie-sz*, ale *pisz-ę — pisze-sz*, *kraj-ę — kraje-sz* bez zmiany samogłoski rdzennej.

§ 19. Czasowniki konjugacji *-ę*, *-isz* mają w czasie teraźniejszym także dwa tematy: pierwszy, spółgłoskowy, w 1 os. liczby pojed. i w 3-ej os. l. mn., np. *widz-ę — widz-ą*, *kosz-ę — kosz-ą*, *słysz-ę — słysz-ą*, i drugi, samogłoskowy na *-i* (*-y*), występujący w pozostałych osobach, *widzi-sz*, *kosi-sz*, *słyszy-sz*.

§ 20. W czasownikach konjugacji *-am*, *-asz* temat pierwszy, samogłoskowy na *a* wymienia się na temat drugi, zakończony na *-aj*. Temat drugi występuje w 3 os. l. mn., a temat pierwszy w pozostałych osobach, np. *słucha-m*, *słucha-sz*, *słucha*, *słuchaj-ą*.

§ 21. Konjugacja czasu teraźniejszego słów *dam*, *jem*, *wiem*, *umiem*, *śmiem*.

Liczba pojedyńcza.

1 os.	da-m	je-m	wie-m	umie-m	śmie-m
2 —	da-sz	je-sz	wie-sz	umie-sz	śmie-sz
3 —	da	je	wie	umie	śmie

Liczba mnoga.

1 os.	da-my	je-my	wie-my	umie-my	śmie-my
2 —	da-cie	je-cie	wie-cie	umie-cie	śmie-cie
3 —	dadz-ą	jedz-ą	wiedz-ą	umiej-ą	śmi-ą.

W słowie *dam* temat *da* wymienia się z tematem *dadz-*, a w słowach *jem*, *wiem* mamy wymianę tematów *je : jedz-*, *wie : wiedz-*. Wymiany te nie zgadzają się ze zwykłemi wymianami tematów czasu teraźniejszego, są pozostałością z dawnych czasów i zachowują się tylko dzięki tradycji. W słowie *umiem* temat *umie-* wymienia się z tematem *umiej-*. W słowie *śmiem* temat *śmie-* wymienia się na *śm'*.

§ 22. Odmiana czasu teraźniejszego słowa *jestem*.

Liczba pojedyncza	**Liczba mnoga.**
1. jestem	1. jesteśmy
2. jesteś	2. jesteście
3. jest	3. są.

Odmiana czasu teraźniejszego słowa *jestem* znacznie odbiega od zwykłych wzorów dzisiejszej konjugacji polskiej i zachowuje się dzięki tradycji.

Końcówki 1-ej i 2-ej osoby liczby pojed. *-em*, *-eś* są ruchome: możemy je oddzielać od słowa i łączyć z innemi wyrazami w zdaniu. Np.

Ja jestem. — Jam jest.
Ty jesteś. — Tyś jest.
Czy jestem odważny? — Czym jest odważny?
Czy jesteś sprawiedliwy? — Czyś jest sprawiedliwy?

Zamiast form: *jestem*, *jesteś*, *jesteśmy*, *jesteście* używa się także form *-em (-m)*, *-eś (-ś)*, *-eśmy (-śmy)*, *-eście (-ście)*. Formy te nie mają samodzielnego przycisku i łączą się bezpośrednio z poprzedzającym je w zdaniu wyrazem,

np. *Weseliście.* — *Odważniśmy.* — *Daj mi jeść, bom głodny.*— *Moiście wy.*

Formy *-em*, *-eś*, *-eśmy*, *-eście* powstały z dawnych form słowa *jestem*, które odmieniało się, jak następuje:

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
1. jeśm	1. jeśmy
2. jeś	2. jeście
3. jest	3. są.

2. Tryb rozkazujący i imiesłów współczesny.

§ 23. Tryb rozkazujący tworzy się od tematu czasu teraźniejszego, przyczem w słowach konjugacji *-ę -esz* i *-ę -isz* w trybie rozkazującym występuje temat drugi, to znaczy, temat 2-ej osoby liczby pojed. bez końcowej samogłoski tematowej *-e*, *-i* (*y*), a w konjugacji *-am -asz* — temat 3-ej osoby liczby mnogiej. Np.

	Czas teraźń.		Temat cz. teraźń.		Tryb rozkaz.
1.	niosę	: niesiesz	nios-	: niesie-	nieś! nieś-cie!
	plotę	: pleciesz	plot-	: plecie-	pleć! pleć-cie!
	biorę	: bierzesz	bior-	: bierze-	bierz! bierz-cie!

	Czas teraźń.		Temat cz. teraźń.		Tryb rozkaz.
	myję	: myjesz	myj-	: myje-	myj! myj-cie!
	piszę	: piszesz	pisz-	: pisze-	pisz! pisz-cie!
2.	palę	: palisz	pal-	: pali-	pal! pal-cie!
	gonię	: gonisz	goń-	: goni-	goń! goń-cie!
	patrzę	: patrzysz	patrz-	: patrzy-	patrz! patrz-cie!
	siedzę	: siedzisz	siedz-	: siedzi-	siedź! siedź-cie!
	młócę	: młócisz	młóc-	: młóci-	młóć! młóć-cie!
3.	czytam	: czytają	czyta	: czytaj-	czytaj! czytaj-cie!
	słucham	: słuchają	słucha	: słuchaj-	słuchaj! słuchajcie!

W czasownikach: *jem*, *wiem*, *umiem* temat trybu rozkazującego równa się tematowi 3-ej os. l. mn. czasu teraźniejszego: *jedz*, *wiedz*, *umiej*. Czasownik *dam* nie ma własnej formy trybu rozkazującego, tylko formę trybu rozkazującego od czasownika *daję—daj*. Czasownik *śmiem* w trybie rozkazującym ma temat *śmiej-* w związku z dawniejszą formą 3 os. l. mn. czasu teraźniejszego *śmieją*.

§ 24. Odmiana trybu rozkazującego.

Liczba pojedyńcza.

1. —	—	—
2. pisz!	ciągn-ij!	siedź!
3. niech(aj) pisze!	niech(aj) ciągnie!	niech(aj) siedzi!

Liczba mnoga.

1. pisz-my!	ciągn-ijmy!	siedź-my!
2. pisz-cie!	ciągn-ijcie!	siedź-cie!
3. niech(aj) piszą!	niech(aj) ciągną!	niech(aj) siedzą!

Liczba pojedyńcza.

1. —	—	—
2. spojrz-yj!	czytaj!	umiej!
3. niech(aj) spojrzy!	niech(aj) czyta!	niech(aj) umie!

Liczba mnoga.

1. spojrz-yjmy!	czytaj-my!	umiej-my!
2. spojrz-yjcie!	czytaj-cie!	umiej-cie!
3. niech(aj) spojrzą!	niech(aj) czytają!	niech(aj) umieją!

Tryb rozkazujący ma dwojakie formy: proste i opisowe.

Formy opisowe są właściwe 3-ej osobie obu liczb, form prostych używamy w innych osobach, oprócz osoby 1-ej liczby pojedyńczej, której w trybie rozkazującym niema.

Formy opisowe trybu rozkazującego tworzą się przez dodanie do 3-ej osoby czasu teraźniejszego wyrazka *niech* lub *niechaj*, np. *niechaj pisze! niech czytają!*

Formy proste trybu rozkazującego tworzą się przez dodanie do tematu czasu teraźniejszego następujących końcówek:

Liczba pojedyńcza.

2. os. —, -ij (-yj)

Liczba mnoga.

1. os. -my, -ijmy (-yjmy)
2. os. -cie, -ijcie (-yjcie).

Osoba druga liczby pojedyńczej trybu rozkazującego albo nie ma końcówki wcale, albo, w razie zbiegu dwóch lub więcej spółgłosek, trudnych do wymówienia, ma końcówkę *-ij (-yj)*, np. *pisz! siedź! czytaj! umiej! ciągn-ij! spojrz-yj!* — Osoba pierwsza liczby mnogiej ma końcówkę *-my*, a w razie zbiegu spółgłosek końcówkę *-ijmy (-yjmy)*, np. *pisz-my! siedź-my! czytaj-my! umiej-my! ciągn-ijmy! spojrz-yjmy!* Osoba druga liczby mnogiej ma w trybie rozkazującym końcówkę *-cie*, a w razie zbiegu spółgłosek końcówkę *-ijcie (-yjcie)*, np. *pisz-cie! siedź-cie! czytaj-cie! umiej-cie! ciągn-ijcie! spojrz-yjcie!*

§ 25. Od tematu czasu teraźniejszego tworzy się także imiesłów współczesny, przymiotnikowy na *-ący*, *-ąca*, *-ące*, i przysłówkowy na *-ąc*. Np.

	Czas teraźń.		Temat cz. teraźń.		Imiesłów współcz.
1.	piszę	: piszesz	pisz-	: pisze-	pisz-ąc(y)
	myję	: myjesz	myj-	: myje-	myj-ąc(y)
	niosę	: niesiesz	nios	: niesie-	nios-ąc(y)
	biorę	: bierzesz	bior	: bierze-	bior-ąc(y).

	Czas teraźń.		Temat cz. teraźń.		Imiesłów współcz.
2.	słyszę	: słyszysz	słysz-	: słyszy-	słysz-ąc(y)
	patrzę	: patrzysz	patrz-	: patrzy-	patrz-ąc(y)
	widzę	: widzisz	widz-	: widzi-	widz-ąc(y)
3.	czytam	: czytają	czyta-	: czytaj-	czytaj-ąc(y).

W słowach konjugacji *-ę -esz*, *-ę -isz* imiesłów współczesny ma temat pierwszy (1-ej osoby liczby pojedyńczej) czasu teraźniejszego, a w słowach konjugacji *-am -asz* i w czasownikach *jem*, *wiem*, *umiem*—temat drugi (3-ej os. liczby mnogiej).

Imiesłów współczesny przymiotnikowy tworzy się przez dodanie do tematu czasu teraźniejszego przyrostków *-ący*, *-ąca*, *-ące*, a imiesłów współczesny przysłówkowy — przez dodanie przyrostka *-ąc*.

Czasownik *dam* jako dokonany nie ma imiesłowu współczesnego (*dając* jest imiesłowem od *daję*), a imiesłów czasownika *śmiem* ma postać *śmiejąc* w związku z dawną formą 3 os. l. poj. *śmieją*.

3. Imiesłów czynny uprzedni, imiesłów bierny i bezokolicznik.

§ 26. Jeżeli zestawimy imiesłów współczesny czynny *pisz-ący* z imiesłowem biernym *pisa-ny* i zwrócimy uwagę na postać ich tematów, to się uwydatni, że tematy te nie są jednakowe, w imiesłowie współczesnym czynnym—*pisz-*, a w imiesłowie biernym—*pisa-*.

Imiesłów współczesny czynny ma temat czasu teraźniejszego *(pisz-ąc — pisz-ę)*, a imiesłów bierny ma temat, który jest podstawą czasu przeszłego *(pisa-ny — pisa-ł)*.

Przykłady te wskazują, że w konjugacji polskiej należy rozróżniać dwa tematy, temat czasu teraźniejszego i temat czasu przeszłego. Tematy te nieraz są jednakowe, przeważnie jednak mają różne postaci. Np.

	Czas teraźniejszy		Czas przeszły	
1.	niosę	: niesiesz	niosłem	: nieśli
	biorę	: bierzesz	brałem	: brali
	sieję	: siejesz	siałem	: siali
	piszę	: piszesz	pisałem	: pisali
2.	widzę	: widzisz	widziałem	: widzieli
	suszę	: suszysz	suszyłem	: suszyli
3.	czytam	: czytają	czytałem	: czytali
	Temat czasu teraźń.		**Temat czasu przeszł.**	
1.	nios-	: niesie-	nios-	: nieś-
	bior-	: bierze-	bra-	
	siej-	: sieje-	sia-	
	pisz-	: pisze-	pisa-	
2.	widz-	: widzi-	widzia-	: widzie-
	susz-	: suszy-	suszy-	
3.	czyta-	: czytaj-	czyta-	

§ 27. Od tematu czasu teraźniejszego tworzy się: 1) czas teraźniejszy, 2) tryb rozkazujący i 3) imiesłów współczesny (przymiotnikowy i przysłówkowy).

Od tematu czasu przeszłego tworzą się: 1) imiesłów uprzedni, 2) imiesłów bierny i 3) bezokolicznik. Np.

my-ł — (u) -my-wszy — my-ty, — my-ć,
pisa-ł — (na) -pisa-wszy — pisa-ny, — pisa-ć,
bra-ł — (za) -bra-wszy — bra-ny, — bra-ć.

§ 28. Imiesłów uprzedni tworzy się przez dodanie do tematu czasu przeszłego przyrostka *-wszy* lub *-łszy*, np. *dostawszy*, *zabrawszy*, *zjadłszy*, *wybiegłszy*.

Przyrostek *-wszy* mają imiesłowy uprzednie, utworzone od tematów zakończonych na samogłoskę; przyrostek *-łszy* występuje po tematach, zakończonych na spółgłoskę, np. *obroniwszy*, *usłyszawszy*, *wyniósłszy*.

Imiesłów uprzedni nie odmienia się, a znaczeniowo zbliża się do przysłówka, bo się bezpośrednio łączy nie z rzeczownikiem, lecz z czasownikiem, np. w zdaniu: *rodzice, zabrawszy dzieci, wyjechali na wieś*, imiesłów uprzedni *zabrawszy* łączy się bezpośrednio z czasownikiem *wyjechali*, a dopiero za pośrednictwem tego czasownika z rzeczownikiem *rodzice*.

§ 29. Imiesłów bierny tworzy się od tematu czasu przeszłego przez dodanie przyrostka *-ny*, *-'ony*, lub *-ty*, np. *bra-ny*, *budowa-ny*, *widzia-ny*, *broni-ony*, *niesi-ony*, *zamknię-ty*, *wzię-ty*, *psu-ty*, *dar-ty*.

Imiesłów bierny jest imiesłowem przymiotnikowym, i tak, jak przymiotnik, odmienia się według przypadków, liczb i rodzajów.

Niekiedy w mianowniku imiesłów bierny przybiera zakończenia rzeczownikowe, np. *pochwalon*, *umęczon*. Bywa to wtedy, gdy imiesłów występuje w zdaniu jako orzeczenie, np. *Bądź pochwalon, Boże wieczny! — Umęczon pod Ponckim Piłatem, ukrzyżowan, umarł i pogrzebion.*

§ 30. Bezokolicznik w większości czasowników polskich tworzy się przez dodanie do tematu czasu przeszłego przyrostka *-ć*, tylko w czasownikach z tematami na *-k-*, *-g-* przybiera postać czystego tematu, przyczem spółgłoska *k* zmienia się na *c*, a *g* na *dz*, np. *pisa-ć*, *nieś-ć*, *piec (: piek-ł)*, *biedz (: bieg-ł)*, które piszemy *biec*.

Tematy, zakończone na *-t*, *-d*, wymieniają te spółgłoski w bezokoliczniku na *-ś*, np. *plet-li — pleś-ć*, *wied-li — wieś-ć*.

Tematy czasu przeszłego, zakończone na *-ar*, *-eł*, przybierają w bezokoliczniku postać z zakończeniem *-rze-*, *-le-*, np. *dar-ł : drze-ć*, *tar-ł : trze-ć*, *peł-ł : ple-ć*, *meł-ł : mle-ć*.

4. Formy złożone czasownika polskiego.

§ 31. Do form złożonych słowa polskiego należą: 1) czas przeszły, 2) czas zaprzeszły, 3) czas przyszły niedokonany, 4) tryb przypuszczający, 5) formy strony biernej i 6) formy strony zwrotnej.

§ 32. Forma czasu przeszłego.

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
1. czytał-em, czytał-am,	1. czytali-śmy, czytały-śmy,
2. czytał-eś, czytał-aś,	2. czytali-ście, czytały-ście,
3. czytał, czytała, czytało.	3. czytali, czytały.

Końcówki *-em*, *-eś*, *-śmy*, *-ście* są skrótami dawnych form słowa posiłkowego *jestem* : *-em* z dawnego *jeśm*, *-eś* z dawnego *jeś*, *-śmy* z *jeśmy*, *-ście* z *jeście* (patrz § 22, ustęp końcowy). — Te skrócone formy dawnego słowa posiłkowego mają dzisiaj znaczenie końcówek, ślad jednak dawnej ich samodzielności pozostał i wyraża się w tem, że końcówki *-em*, *-eś*, *-śmy*, *-ście* są ruchome: możemy je od słowa oddzielać i łączyć z innemi wyrazami w zdaniu, np. *widziałem ciebie* = *ciebiem widział; czy widziałeś?* = *czyś widział?* Część pierwszą czasu przeszłego stanowi dawny imiesłów przeszły czynny na *-ł*, *-ła*, *-ło*.

Czas przeszły używa się w czasownikach niedokonanych i dokonanych, np. *czyta-ł-em* — *przeczyta-ł-em*.

§ 33. Odmiana czasu zaprzeszłego.

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
1. czytał-em był,	1. czytali-śmy byli,
2. czytał-eś był,	2. czytali-ście byli,
3. czytał był.	3. czytali byli.

Czas zaprzeszły składa się z czasu przeszłego konjugowanego czasownika i słowa posiłkowego *był*.

Czas zaprzeszły używa się w czasownikach niedokonanych i dokonanych, np. *czytałem był*, *przeczytałem był*.

§ 34. Czas przyszły czasowników niedokonanych.

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
1. będę czytał (czytać),	1. będziemy czytali (czytać)
2. będziesz czytał (czytać),	2. będziecie czytali (czytać),
3. będzie czytał (czytać).	3. będą czytali (czytać).

Czas przyszły czasowników niedokonanych składa się z dawnego imiesłowu przeszłego na *-ł* lub bezokolicznika i słowa posiłkowego *będę*. Imiesłów kładzie się zawsze po słowie posiłkowem *będę*..., bezokolicznik używany bywa albo przed, albo po słowie posiłkowem, np. *będę mówił*, ale *będę mówić* lub *mówić będę*.

§ 35. Czas przyszły czasowników dokonanych ma formę czasu teraźniejszego, np. *piszę* — *napiszę*, *przepiszę*; *czytam* — *przeczytam*, *biorę* — *wezmę*.

§ 36. Odmiana trybu przypuszczającego.

Czas teraźniejszy.	*Czas przeszły.*
Liczba pojedyńcza.	
1. czytał-bym	był-bym czytał
2. czytał-byś	był-byś czytał
3. czytał-by	był-by czytał.
Liczba mnoga.	
1. czytali-byśmy	byli-byśmy czytali
2. czytali-byście	byli-byście czytali
3. czytali-by	byli-by czytali.

Podstawą trybu przypuszczającego, jak innych złożonych form czasownika, jest dawny imiesłów przeszły na *-ł;* łączy się on w trybie przypuszczającym z końcówkami:

w liczbie pojed.	1.—bym,	w liczbie mnogiej 1.—byśmy
	2.—byś	2.—byście
	3.—by	3.—by.

Końcówki te tak samo, jak końcówki, właściwe formom czasu przeszłego, mogą być od imiesłowu odrywane i łączone z innemi wyrazami w zdaniu, są więc tak samo końcówkami ruchomemi, np. *czy czytałbyś? = czybyś czytał? — pragnąłbym tego bardzo = bardzobym tego pragnął.*

Różnica między czasem teraźniejszym a przeszłym trybu przypuszczającego polega na tem, że w czasie teraźniejszym imiesłów przeszły czasownika łączy się z końcówkami: *-bym*, *-byś*, *-by* i t. d., a w czasie przeszłym — ze słowem posiłkowem: *byłbym*, *byłbyś* i t. d.

§ 37. Formy strony zwrotnej tworzą się przez połączenie zaimka zwrotnego *się* z odpowiedniemi formami strony czynnej. Np.

Bezokolicznik: *myć się.*

Tryb orzekający:
- czas teraźń.: *myję się, myjesz się...*
- czas przeszły: *myłem się, myłeś się...*
- czas przyszły: *będę się mył, będziesz się mył...*

Tryb przypuszczający: *myłbyś się, mylibyście się...*
Tryb rozkazujący: *myj się! niech się myje!...*
Imiesłów współczesny: *myjąc(y) się.*
Imiesłów uprzedni: *umywszy się.*

§ 38. Strona bierna ma oprócz imiesłowu biernego również formy złożone i tworzy się przez złożenie

imiesłowu biernego z odpowiedniemi formami słowa posiłkowego *jestem*. Np.

Bezokolicznik: *być mytym*.

Tryb orzekający:
- czas teraźn.: *jestem myty, jesteś myty...*
- czas przeszły: *byłem myty, byłeś myty...*
- czas przyszły: *będę myty, będziesz myty...*

Tryb przypuszczający: *byłbym myty, byłbyś myty*.

Tryb rozkazujący: *bądź myty! bądźcie myci!*

Imiesłów współczesny przysłówkowy: *będąc myty*.

Imiesłów współczesny przymiotnikowy: *myty*.

Imiesłów uprzedni: *zostawszy umytym*.

W czasownikach dokonanych, zamiast słowa posiłkowego *być*, używamy w stronie biernej słowa *zostać*, np. *został umyty, zostanie umyty, zostawszy umytym...*

5. Obraz ogólny konjugacji polskiej.

§ 39. Formy konjugacji polskiej rozpadają się na dwie klasy: formy proste i formy złożone.

Formy proste grupują się około dwóch tematów: tematu czasu teraźniejszego i tematu czasu przeszłego.

Od tematu czasu teraźniejszego tworzy się:

1. Czas teraźniejszy.
2. Czas przyszły czasowników dokonanych.
3. Tryb rozkazujący.
4. Imiesłów współczesny (przymiotnikowy i przysłówkowy).

Od tematu czasu przeszłego tworzy się:

1. Imiesłów uprzedni.
2. Imiesłów bierny.
3. Bezokolicznik.

Podstawą form złożonych jest: 1) dawny imiesłów czynny przeszły na *-ł*, 2) imiesłów bierny i 3) formy strony czynnej.

W połączeniu z dawnym imiesłowem czynnym przeszłym tworzą się:

1. Czas przeszły.
2. Czas zaprzeszły.
3. Czas przyszły czasowników niedokonanych.
4. Tryb przypuszczający.

Imiesłów bierny jest podstawą form strony biernej. Formy strony czynnej w połączeniu z zaimkiem zwrotnym *się* tworzą stronę zwrotną.

FORMY PROSTE		FORMY ZŁOŻONE	
Formy z tematem czasu teraźniejszego	1. Czas teraźniejszy. 2. Tryb rozkazujący. 3. Imiesłów współczesny. 4. Czas przyszły czasowników dokonanych.	Formy złożone z imiesł. czynnym przeszłym	8. Czas przeszły. 9. Czas zaprzeszły. 10. Czas przyszły czasowników niedokonanych. 11. Tryb przypuszczający.
Formy z tematem czasu przeszłego	5. Imiesłów uprzedni. 6. Imiesłów bierny. 7. Bezokolicznik.	Formy złożone z imiesł. biernym	12. Strona bierna.
		Formy złożone z formami strony czynnej	13. Strona zwrotna.

NAUKA O ZDANIU ZŁOŻONEM

I. RODZAJE ZDAŃ ZŁOŻONYCH.

§ 40. Zdania, które się składają z dwóch lub więcej zdań pojedyńczych, nazywają się zdaniami złożonemi, np. *Kto pomaga biednym szczerze, nagrodę w sercu odbierze.*

§ 41. Zdania, wchodzące w skład zdania złożonego, albo bywają od siebie niezależne i są zdaniami równorzędnemi, czyli współrzędnemi, albo też pozostają względem siebie w związku podrzędnym, np. *Wre taniec, brzmi muzyka. — Co komu błogie, zazwyczaj bywa mu drogie.* W pierwszym wypadku mamy do czynienia ze zdaniem złożonem współrzędnie, w wypadku drugim mamy zdanie złożone podrzędnie.

Zdania, wchodzące w skład zdania złożonego podrzędnie, zawsze się wzajemnie uzupełniają w ten sposób, że jedno z nich, mianowicie zdanie podrzędne, tworzy jakąś część zdania drugiego (nadrzędnego), a zachodzący między niemi związek da się wyrazić zapomocą pytania, właściwego tej części zdania, którą zdanie podrzędne zastępuje; a więc pytania: *kto? co?* w zdaniach podmiotowych, *kim jest? czem jest? jaki jest?* w zdaniach orzecznikowych, *jaki? który? czyj? ile?* w zdaniach przydawkowych i t. d., np. *Co komu błogie, zazwyczaj bywa mu drogie. — Niekażdy jest tem, za co się wydaje. — Panowało takie zaślepienie, że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie.*

W zdaniach, tworzących zdanie złożone współrzędnie, połączenie zapomocą tego rodzaju pytań jest niemożliwe, gdyż zdania współrzędne łączą się z sobą tylko luźnie w ten sposób, że każde z nich wyraża pewien szczegół

całości zdania złożonego; względem siebie nie są więc w żadnym związku, np. *Wre taniec, brzmi muzyka.*

§ 42. Zdania składowe zdania złożonego łączą się z sobą: 1) bezpośrednio, np. *Wieczór zaczął osypywać ziemię zmierzchem, na niebie zaiskrzyły się gw azdy,* 2) zapomocą spójników, np. *Rżą niecierpliwie konie i psów słychać szczekanie. — Gdy to usłyszałem, serce drgnęło mi w niezwykły sposób,* 3) zapomocą zaimków względnych, np. *Kto młody, ten malowne sny widzi w powietrzu.*

Zależnie od tych trzech sposobów łączenia rozróżniamy zdania: niepołączone, spójnikowe i względne.

II. ZDANIE ZŁOŻONE WSPÓŁRZĘDNIE.

§ 43. Zdanie złożone współrzędnie składa się z dwóch lub więcej zdań współrzędnych, np. *Noc w Dalewicach jest przecudna, ale piękny jest także i dzień w tem ustroniu.*

§ 44. Zdania współrzędne łączą się albo bezpośrednio, albo też zapomocą spójników. Zależnie od tego rozróżniamy zdania współrzędne niepołączone i spójnikowe, np. *Paryż podobny jest do innych miast, Londyn jest zupełnie oryginalny. — Wspaniałe budowle i gmachy milczą, lecz ruiny mówią.*

§ 45. Związek znaczeniowy, łączący zdania współrzędne, może być albo 1) łączny, polegający na łączności w przestrzeni lub czasie, np. *Wkoło pagórków na błoniach puszcza szumiała jodłowa, środkiem lasów daleko białe błyszczało jezioro. — Księżyc świecił i w ciszy głębokiej śpiewał jeden słowik smutno,* albo 2) przeciwstawny, polegający na tem, że się myśl, wyrażoną w jednem zdaniu, przeciwstawia myśli, zawartej w drugiem zdaniu, np. *Imię było niemieckie, dusza litewska została.*

Ze względu na związek znaczeniowy rozróżniamy przeto wśród zdań współrzędnych zdania łączne i przeciwstawne.

1. Zdania współrzędne łączne.

§ 46. Związek znaczeniowy między zdaniami współrzędnemi łącznemi polegać może: 1) na zbliżeniu w przestrzeni lub w czasie, np. *Stado krów szczypało na polance nędzną trawę, a kilkoro dzieci siedziało przy ognisku. — Drzewa szumią koło domu i szemrze ulewa.* 2) na następstwie w przestrzeni lub w czasie, np. *Stąd chłopska furmanka skrzypi, lecąc jak poczta, za nią szlachecka bryka cwałem turkocze. — Rozmowę przerwały chorego cierpienia i nastąpiła długa godzina milczenia.*

§ 47. Zdania współrzędne łączne, jak wogóle zdania współrzędne, łączą się z sobą bezpośrednio albo za pośrednictwem spójników: *i, a, albo, lub, czyli, ani, ni, i-i, albo-albo, czy-czy, to-to, nietylko-lecz* i t. p.

2. Zdania współrzędne przeciwstawne.

§ 48. Związek znaczeniowy między zdaniami współrzędnemi przeciwstawnemi polegać może na przeciwstawieniu dwóch jakichkolwiek przedmiotów lub myśli, np. *Słowa ulatują, a pismo zostaje. — Z tej strony chmura gruba napędzała ławy, a z tamtej strony księżyc przezierał bladawy. — Każda upłyniona chwila w przeszłość zapada, każda następna do przyszłości należy.*

§ 49. Zdania współrzędne przeciwstawne łączą się z sobą bezpośrednio albo za pośrednictwem spójników: *a, ale, lecz, atoli, zaś, przecie, wszakże, jednak, przeciwnie, natomiast, zato, tymczasem, z drugiej strony* i t. p.

III. ZDANIE ZŁOŻONE PODRZĘDNIE.

§ 50. Zdaniem złożonem podrzędnie nazywamy zdanie, które się składa ze zdań, pozostających względem siebie w związku podrzędnym. W związku takim rozróżniamy zdanie podrzędne i nadrzędne. Podrzędnem jest zdanie, które tworzy część drugiego zdania i jest od niego wskutek tego zależne. Zdanie, od którego zależy zdanie podrzędne, nazywa się nadrzędnem. W zdaniu *co Francuz wymyśli, to Polak polubi* — zdanie *to Polak polubi* jest nadrzędnem, a zdanie *co Francuz wymyśli* — zdaniem podrzędnem, bo uzupełnia część zdania nadrzędnego, mianowicie jego dopełnienie.

§ 51. Zdania podrzędne odpowiadają na pytania podmiotu, orzecznika, dopełnienia, przydawki i okolicznika, mogą więc zastępować lub uzupełniać podmiot, orzecznik, dopełnienie, przydawkę lub okolicznik zdania nadrzędnego.

Zależnie od tego rozróżniamy wśród zdań podrzędnych zdania podmiotowe, orzecznikowe, dopełniające, przydawkowe i okolicznikowe, np. *Co przeszło, to już nie wróci. — Kraków jest dla nas tem, czem Rzym dla świata całego. — Oddaj, coś winien. — Czasu, który uchodzi, żaden człek nie nagrodzi. — Trudność ustąpi, gdy chęć przystąpi.*

§ 52. Zdania podrzędne łączą się z nadrzędnemi albo bezpośrednio, np. *Wygraj w polu, wygrasz i w sądzie*, albo za pośrednictwem spójników lub zaimków względnych, np. *Jeżeli wygrasz w polu, wygrasz i w sądzie. — Kto ma wiedzę, ten ma skarb wielki.*

Zależnie od tych trzech sposobów łączenia rozróżniamy wśród zdań podrzędnych zdania niepołączone, spójnikowe i względne.

1. Zdania podmiotowe.

§ 53. Zdaniami podmiotowemi nazywamy zdania podrzędne, które zastępują podmiot zdania nadrzędnego i odpowiadają na pytanie: *kto? co?* np. *Kto nie dotknął ziemi ni razu, ten nigdy nie może być w niebie.* — *Niewszystko, co jest piękne, wymalować da się.* — *Szczęśliwy, czyjej przewodniczą łodzi cnota i piękność, niebieskie siostrzyce.*

§ 54. Zdania podmiotowe łączą się ze zdaniami nadrzędnemi zapomocą zaimków względnych, bezpośrednio lub za pośrednictwem spójników. Ze względu więc na sposób łączenia ze zdaniami nadrzędnemi rozróżniać należy wśród nich zdania podmiotowe: 1) względne, np. *Kto na małem przestaje, ten ubóstwa nie doznaje,* 2) niepołączone, np. *Wszystko mi jedno, gdzie i kiedy zginę* i 3) spójnikowe, np. *Zdaje mi się, że już tak długo żyłem.*

§ 55. Zdania podmiotowe względne zaczynają się od zaimków względnych *kto, co, który, czyj,* przyczem zaimki te mogą być położone w mianowniku lub którymkolwiek z przypadków zależnych, np. *Nie znajdzie Boga, kto Go szuka tylko w niebie.* — *Kogo pocieszyć jeszcze ludzie mogą, ten nie jest zupełnie nieszczęśliwy.*

Zaimkom względnym zdania podmiotowego odpowiadają w zdaniu nadrzędnem wyraźne lub domyślne zaimki wskazujące *ten, ta, to.* Zaimki wskazujące, odpowiadające zaimkom względnym zdania podrzędnego, nazywają się ich odpowiednikami.

§ 56. Zdania podmiotowe niepołączone zaczynają się od zaimków pytajnych: *kto? co? jaki? który? jak? gdzie? kiedy?* i t. p.

Zdania podmiotowe niepołączone (pytające) używają się po wyrażeniach nieosobowych: *wiadomo*, *niewiadomo*, *pewna (rzecz)* i t. p., np. *Wiadomo, czem dla kawy jest dobra śmietanka.*

§ 57. Zdania podmiotowe spójnikowe zaczynają się od spójników: *że*, *żeby*, *ażeby*, *by*, *jakoby* i zależą przeważnie od zdań bezpodmiotowych, np. *Nieraz się zdarza, że i pies pana w rękę ukąsi.*

2. Zdania orzecznikowe.

§ 58. Zdaniami orzecznikowemi nazywamy zdania, które zastępują orzecznik rzeczowny lub przymiotny zdania nadrzędnego i odpowiadają na pytania: *kim jest? czem jest? jaki jest?* np. *Tem będzie wiek dojrzały, czem się wyda młody. — Nie byłem zawsze taki, jak jestem.*

§ 59. Zdania orzecznikowe łączą się ze zdaniami nadrzędnemi zapomocą zaimków względnych i spójników, to też należy wśród nich rozróżniać zdania względne i spójnikowe, np. *Jakie życie, taka śmierć.— Wiatr był taki, że aż chojary uginały się do ziemi.*

3. Zdania dopełniające.

§ 60. Zdaniami dopełniającemi nazywamy zdania podrzędne, które zastępują dopełnienie zdania nadrzędnego i tak, jak dopełnienie, odpowiadają na pytanie przypadków zależnych: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czem? o kim? o czem?* i t. d., np. *Komu dawa Bóg katusze, obietnice temu składa.—Czego swoim rozumem i pracą nie dostaniesz, tego nie wymodlisz.*

§ 61. Zdania dopełniające łączą się ze zdaniami nadrzędnemi zapomocą zaimków względnych,

bezpośrednio lub zapomocą spójników, należy przeto wyróżniać wśród nich zdania względne, niepołączone i spójnikowe, np. *Czego sobie nie życzysz, tego bliźniemu nie czyń.—Bogaty się dziwi, czem się chudzina żywi.—Każdy niech wie, że nie sam jeden się dręczy.*

§ 62. Zdania dopełniające spójnikowe zaczynają się od spójników: *że, iż, żeby, ażeby, aby, by, jakoby.*

Zdania dopełniające niepołączone tak, jak podobne zdania podmiotowe tworzą tak zwane pytania zależne.

Pytania zależne należy odróżniać od pytań niezależnych. Wprawdzie jedne i drugie zaczynają się od tych samych zaimków i wyrazków pytających, ta jednak między niemi zachodzi różnica, że jedne są zdaniami zależnemi, drugie— zdaniami niezależnemi, np. *Gdzie idziesz? — Kto tu u nas bywał? — Sam nie wiesz, gdzie idziesz? — Przypomnij sobie, kto tu u nas bywał.*

4. Zdania przydawkowe.

§ 63. Zdaniami przydawkowemi nazywamy zdania podrzędne, które zastępują przydawki zdania nadrzędnego i tak, jak przydawki odpowiadają na pytania: *jaki? który? ile? czyj?* np. *Zwolna wstąpiłem do izby ponurej, którą z nad półki kaganiec oświecał.—Taki mię wstyd ogarnął, że nie śmiałem wymówić ani wyrazu.*

§ 64. Zdania przydawkowe łączą się ze zdaniami nadrzędnemi zapomocą zaimków względnych, bezpośrednio lub zapomocą spójników; należy przeto wyróżniać wśród nich zdania względne, niepołączone i spójnikowe, np. *Jednego znałem człowieka, co mógł takim poszczycić się strzałem.—Sterczały wkoło sarnie i jelenie rogi z napisami, gdzie, kiedy te łupy zdobyto.— Gdybym kiedy dożył tej pociechy, żeby te księgi zbłądziły pod strzechy.*

§ 65. Zdania przydawkowe względne zaczynają się od zaimków względnych, a zdania niepołączone—od zaimków lub wyrazków pytających, zdania przydawkowe spójnikowe zaczynają się od spójników: *że*, *iż*, *żeby*, *ażeby*, *aby*, *jakoby*.

§ 66. Zdania przydawkowe zastępują przydawki zdania nadrzędnego, więc tak, jak tamte, odnoszą się zawsze do rzeczownika i tem się różnią od zdań okolicznikowych, które, zastępując okoliczniki, łączą się z czasownikami, przymiotnikami lub przysłówkami, np. *Na dworze, gdzie przed chwilą tyle było krzyku, teraz pusto i głucho.—Każdy, gdzie chce, wchodzi.*

W przykładzie pierwszym mamy zdanie przydawkowe, w przykładzie drugim—zdanie okolicznikowe. Pierwsze odnosi się do rzeczownika *(dwór)*, drugie — do czasownika *(wchodzi)*.

Przysłówek zaimkowy, rozpoczynający zdanie przydawkowe, można zawsze zastąpić odpowiednim zaimkiem przymiotnym lub rzeczownym, np. w zdaniu: *Na dworze, gdzie przed chwilą tyle było krzyku, teraz pusto i głucho*, przysłówek zaimkowy *gdzie* odnosi się do rzeczownika *dworze*, można więc go zastąpić zaimkiem przymiotnym *w którym*. W zdaniach okolicznikowych zamiana taka jest niemożliwa, tutaj bowiem przysłówek zaimkowy jest użyty we właściwem swojem znaczeniu i łączy się z czasownikiem.

5. Zdania okolicznikowe.

§ 67. Zdaniami okolicznikowemi nazywamy zdania podrzędne, które zastępują okoliczniki zdania nadrzędnego, np. *Tam sięgaj, gdzie wzrok nie sięga. — Pan Bóg,*

kiedy karę na naród przypuszcza, odbiera naprzód rozum od obywateli.—Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi.—Morze burzyło się, ponieważ przypływ wzbierał.—Staruszka śpieszyła do ławki, by spocząć i kosz na niej postawić.

Zdania okolicznikowe mogą zastępować wszystkie rodzaje okoliczników, ze względu przeto na swe znaczenie dzielą się na zdania okolicznikowe miejsca, czasu, sposobu, celu i przyczyny.

a) Zdania okolicznikowe miejsca.

§ 68. Zdania okolicznikowe miejsca zastępują okoliczniki miejsca zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *gdzie? skąd? dokąd? którędy? jak daleko?* np. *Gdzie były ludne rynki, dziś tam rosną grzyby.—Wracałem tamtędy, kędy przyszedłem.*

§ 69. Zdania okolicznikowe miejsca łączą się ze zdaniami nadrzędnemi zapomocą przysłówków zaimkowych względnych: *gdzie, którędy, skąd, dokąd...*, są przeto zdaniami względnemi.

Odpowiednikami zdań okolicznikowych miejsca w zdaniach nadrzędnych bywają wyraźne lub domyślne przysłówki wskazujące: *tu, tam, stąd, dotąd, tędy...*

b) Zdania okolicznikowe czasu.

§ 70. Zdania okolicznikowe czasu zastępują okoliczniki czasu zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *kiedy? odkąd? jak dawno? jak długo? dopóki?* np. *Tarnina już zakwitła, gdy się rozpoczęły słowicze prace i pieśni.*

§ 71. Zdania okolicznikowe czasu łączą się ze zdaniami nadrzędnemi zapomocą spójników, są więc zdaniami spójnikowemi.

Spójniki, od których zaczynają się zdania okolicznikowe czasu, są następujące: *kiedy*, *gdy*, *podczas gdy*, *ilekroć*, *ile razy*, *jak*, *jak tylko*, *skoro*, *ledwie*, *zaledwie*, *nim*, *zanim*, *aż*, *póki*, *dopóki*, *dopóki nie*.

Odpowiednikami zdań czasowych w zdaniach nadrzędnych bywają wyraźne lub domyślne przysłówki wskazujące: *wtedy*, *wtenczas*, *wówczas*, *wnet*, *już*, *póty*, *dopóty*, *jak długo* i t. p., np. *Póki ludzie*, *póty będą błędy*.

c) Zdania okolicznikowe sposobu.

§ 72. Zdania okolicznikowe sposobu zastępują okoliczniki sposobu zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *jak? jakim sposobem? jak bardzo? o ile?* np. *Jakim kto jest*, *tak i o innych rozumie.* — *Tak świat zbudowany*, *że się wszyscy wspomagamy.* — *Im był bliżej domu*, *tem szedł wolniej.*

§ 73. Sposób czynności możemy wyrażać dwojako:

1) Przez porównanie tej czynności z takąż lub inną czynnością tego samego lub innego przedmiotu, np. *Jak kto sobie pościele*, *tak się wyśpi.* — *Jak głód najlepiej jeść gotuje*, *tak fatyga ściele.*

2) Przez wykazanie skutku, jaki czynność zdania nadrzędnego za sobą pociąga, np. *Tak świat zbudowany*, *że się wszyscy wspomagamy.*

Zależnie od tych dwóch rodzajów wyrażania sposobu czynności, rozróżniamy dwie odmiany zdań okolicznikowych sposobu: zdania porównawcze i zdania skutkowe.

§ 74. Zdania sposobu porównawcze łączą się ze zdaniami nadrzędnemi zapomocą przysłówka względne-

go *jak*, są więc zdaniami względnemi, np. *Jak ojce żyły w raju, tak dziś żyją wnuki.*

Zdania sposobu skutkowe łączą się ze zdaniami nadrzędnemi zapomocą spójników: *że, iż, żeby, ażeby, aby, by*, są więc zdaniami spójnikowemi, np. *Tak żyjmy, aby nikt przez nas nie płakał.*

d) Zdania okolicznikowe celu.

§ 75. Zdania okolicznikowe celu zastępują okoliczniki celu zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *poco? w jakim celu? dlaczego?* np. *Pistolety dobrze osłoń, żeby proch nie zwilgotniał.—Usuwano nieustawione jeszcze działa, aby uchronić je przed pociskami.*

§ 76. Zdania celowe łączą się ze zdaniami nadrzędnemi za pośrednictwem spójników: *by, aby, żeby, ażeby, iżby*, są przeto zdaniami spójnikowemi.

§ 77. Orzeczenie w zdaniu celowem miewa formy trybu przypuszczającego; o ile jednak zdanie celowe ma ten sam podmiot, co zdanie nadrzędne, to orzeczenie przybiera w niem formę bezokolicznika, np. *Śpieszę się, żeby się nie spóźnić*, ale *śpieszę się, żebyście na mnie nie czekali.*

e) Zdania okolicznikowe przyczyny.

§ 78. Zdania okolicznikowe przyczyny zastępują okoliczniki przyczyny zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *czemu? dlaczego? z jakiego powodu? przez co? za co?* np. *Morze burzyło się, ponieważ przypływ wzbierał.—Śnieg skrzypiał pod nogami, gdyż mróz był tęgi.*

§ 79. Zdania przyczynowe łączą się ze zdaniami nadrzędnemi za pośrednictwem spójników: *ponieważ,*

gdyż, *że*, *iż*, *bo*, *albowiem*, są więc zdaniami spójnikowemi.

f) Zdania warunkowe.

§ 80. Zdania warunkowe wyrażają warunek, np. *Obłoki się szybko rozpierzchają, jeżeli w górze wieje silny wiatr.* Zdania warunkowe łączą się ze zdaniami nadrzędnemi albo zapomocą spójników, albo bezpośrednio, należy przeto rozróżniać wśród nich zdania spójnikowe i niepołączone.

Do pospolitszych spójników warunkowych zaliczamy: *jeśli*, *jeżeli*, *jeśliby*, *jeżeliby*, *kiedy*, *gdy*, *gdyby*, *jak*, *jakby*, *żeby*, *byleby*, *chybaby*, np. *Jeżeli nocną przybliżysz się dobą i zwrócisz ku wodom lice, gwiazdy nad tobą i gwiazdy pod tobą i dwa obaczysz księżyce.— Gdybym podstarzał dziesiątym krzyżykiem, w smutne schroniłbym się dąbrowy.*

§ 81. Cechą zewnętrzną, czyli formą, po której można poznać zdania warunkowe niepołączone, jest ich miejsce: kładą się one zawsze przed rządzącemi niemi zdaniami nadrzędnemi. Nadto w zdaniach warunkowych pytających i rozkazujących drugą cechą zewnętrzną, po której można je poznać, jest forma ich orzeczenia, w zdaniach pytających—forma pytania, w zdaniach rozkazujących — forma trybu rozkazującego lub bezokolicznika. Formy te nie mają tutaj zwykłego, właściwego sobie znaczenia, nie oznaczają ani pytania, ani rozkazu, lecz wskazują, że wyrażana przez nie czynność jest warunkiem, od którego zależy czynność zdania nadrzędnego, np. *Da-li Bóg doczekać, będziemy mieli ładne zbiory = jeżeli Bóg da doczekać, będziemy mieli ładne zbiory. — Wygraj w polu, wygrasz i w sądzie = jeżeli wygrasz w polu, wygrasz i w sądzie.*

§ 82. Zdania warunkowe, ze względu na ich znaczenie, można podzielić na trzy klasy: 1) zdania warunkowe rzeczywiste, oznaczające warunek rzeczywisty, np. *Rębajło wszędzie tęsknił i czuł się niezdrowym, jeżeli nie oddychał powietrzem zamkowem*, 2) zdania warunkowe możliwe, oznaczające warunek przypuszczalny, np. *Chciałem ten sprzęt w dziedzictwie zachować dla dzieci, jeślibym się ożenił*, 3) zdania warunkowe nierzeczywiste, oznaczające warunek nierzeczywisty, np. *Głupi niedźwiedziu, gdybyś w mateczniku siedział, nigdyby się o tobie Wojski nie dowiedział.*

W zdaniach warunkowych rzeczywistych kładziemy tryb orzekający, w zdaniach warunkowych możliwych i w zdaniach warunkowych nierzeczywistych — tryb przypuszczający.

g) Zdania przyzwalające.

§ 83. Zdania przyzwalające wyrażają okoliczność, która wbrew oczekiwaniu nie przeszkadza, czyli przyzwala na czynność zdania głównego, np. *Wyszliśmy z domu, chociaż padał rzęsisty deszcz.*

Ponieważ *padał rzęsisty deszcz*, zdawałoby się, że powinniśmy byli zostać w domu, tymczasem *wyszliśmy z domu;* skutek był zupełnie inny, niż można było oczekiwać.

§ 84. Zdania przyzwalające łączą się ze zdaniami nadrzędnemi albo bezpośrednio, albo zapomocą spójników, są więc zdaniami niepołączonemi albo spójnikowemi, np. *Nie siać chwastu, urodzi się.* — *Chociaż głodni byli, pojadali wolno.*

§ 85. Zdania przyzwalające spójnikowe zaczynają się od spójników: *choć, chociaż, choćby, chociażby, jakkolwiek,*

aczkolwiek, pomimo że, lubo, np. *Choć morze przepłynął, utonął na Dunajcu. — Lubo często cię wspominam, rzadko mogę u ciebie bywać. — Jakkolwiek byliśmy zmęczeni, ruszyliśmy w dalszą drogę.*

Zdania przyzwalające niepołączone kładą się zawsze przed zdaniami nadrzędnemi i mają formę rozkazu, np. *Pracuj we dnie, pracuj w nocy, próżno bez Bożej pomocy= choćbyś pracował we dnie i w nocy, próżno bez Bożej pomocy.*

§ 86. Przyzwolenie tak, jak warunek, może być albo zgodne z rzeczywistością, albo tylko przypuszczalne. Zależnie od tego rozróżniamy zdania przyzwalające rzeczywiste i nierzeczywiste. Pierwsze oznaczają przyzwolenie rzeczywiste i mają orzeczenie w formie trybu orzekającego, np. *Choć wiem, nic nie powiem.* Drugie wyrażają przyzwolenie nierzeczywiste i mają orzeczenie w formie trybu przypuszczającego, np. *Choćbym wiedział, nicbym nie powiedział.*

IV. ZDANIE ZŁOŻONE Z KILKU ZDAŃ.

§ 87. Zdania złożone składają się nieraz z trzech lub więcej zdań pojedyńczych, np. *Czasem pies jakiś warknął, czasem koń w stajni zarżał lub zakrzyczało domowe ptactwo na podwórzach, i znów była cichość.— Dobre miałem przeczucie, żem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się mieści.*

Pierwsze z przytoczonych zdań składa się z czterech zdań współrzędnych; w zdaniu drugiem zdania są połączone związkami podrzędnemi.

W tym drugim wypadku zdanie złożone składa się z szeregu zdań podrzędnych i nadrzędnych. Zdanie *dobre*

miałem przeczucie jest zdaniem nadrzędnem w stosunku do zdania następnego; zdanie następne *żem lubił te mury* jest podrzędne w stosunku do zdania pierwszego, ale nadrzędne w stosunku do zdania trzeciego; zdanie trzecie *choć nie wiedziałem* jest podrzędne w stosunku do zdania poprzedniego, ale nadrzędne w stosunku do zdania ostatniego, które jest względem niego podrzędne.

§ 88. Każde zdanie podrzędne jest zawsze zdaniem zależnem, ale niewszystkie zdania nadrzędne są zdaniami niezależnemi. Tak np. w zdaniu *mów, czego trzeba dla duszy, aby się dostać do nieba* zdanie drugie *czego trzeba dla duszy* i trzecie *aby się dostać do nieba*, jako podrzędne, są jednocześnie zdaniami zależnemi, ale zdanie drugie, chociaż nadrzędne w stosunku do trzeciego, jest podrzędnem, czyli zależnem od pierwszego. Zdanie pierwsze *mów* jest nadrzędnem w stosunku do drugiego i jednocześnie niezależne.

§ 89. Zdanie nadrzędne, niezależne od innych zdań, nazywa się zdaniem głównem, a w przeciwstawieniu do niego wszystkie inne zdania, wchodzące w skład zdania złożonego podrzędnie, nazywają się zdaniami pobocznemi. W przytoczonym wyżej przykładzie zdanie pierwsze jest główne, zdania zaś drugie i trzecie są zdaniami pobocznemi.

§ 90. Zdania poboczne, wchodzące w skład wielocłonowego zdania złożonego, mogą pozostawać w trojakim związku ze zdaniem głównem.

1) Zdania poboczne odnoszą się do zdania głównego i zastępują jednorodne jego części, np. *Nocni stróże pytają w obawie, skąd w królestwie skrzydlatem tyle zamieszania, jaka burza te ptaki tak wcześnie wygania.*

W przykładzie tym oba zdania poboczne zastępują dopełnienia zdania głównego, oznaczają więc jego części równorzędne i dlatego względem siebie są zdaniami współrzędnemi. Zdania podrzędne, będące względem siebie zdaniami współrzędnemi, nazywają się zdaniami współpodrzędnemi.

2) Zdania poboczne odnoszą się do zdania głównego, każde z nich jednak zastępuje inną część jego, np. *Kto nie widział pospolitego ruszenia, nie może mieć wyobrażenia, jakie rasy koni mogą istnieć na świecie.* W przykładzie tym oba zdania poboczne odnoszą się do zdania głównego, ale pierwsze z nich jest zdaniem podmiotowem, a drugie—zdaniem dopełniającem.

3) Związek zdań pobocznych ze zdaniami głównemi może się ułożyć w ten sposób, że tylko jedno z nich zależy bezpośrednio od zdania głównego, wszystkie zaś inne od zdań podrzędnych, np. *Koniecznie trzeba śpiewać, aby wyśpiewać to, co należy.* W przykładzie tym pierwsze zdanie poboczne zależy od zdania głównego i zastępuje jego okolicznik celu, natomiast drugie zdanie poboczne zależy od pierwszego zdania pobocznego, zastępując jego dopełnienie. Zdanie poboczne, zależne od głównego, jest zdaniem pobocznem stopnia pierwszego; zdanie poboczne, zależne od pobocznego stopnia pierwszego, jest pobocznem stopnia drugiego i t. d.

V. RÓWNOWAŻNIKI ZDANIA.

§ 91. Niekiedy myśli swoje wyrażamy nie całemi zdaniami, lecz zapomocą oddzielnych wyrazów lub połączeń wyrazowych, które jednak postaci zdania nie posiadają, np. *Za mną, Gerwazy! — Na Litwie, chwała Bogu, stare*

obyczaje.—Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! Pułk za pułkiem!—O, dobre miałem przeczucie, żem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się kryje.

Grupa wyrazów w przykładzie pierwszym oznacza mniej więcej tę samą myśl, którą moglibyśmy wyrazić w postaci zdania: *ruszaj za mną, Gerwazy!*, zdaniem jednak nie jest, bo nie ma ani podmiotu, ani orzeczenia. Grupa wyrazów: *na Litwie, chwała Bogu, stare obyczaje*, oznacza również myśl całkowitą, którą możnaby wyrazić w zdaniu: *na Litwie, chwała Bogu, panują stare obyczaje*, zdaniem jednak nie jest, bo niema w niej orzeczenia. Tak samo wyrazy: *Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! Pułk za pułkiem!* zastępują jakgdyby trzy zdania: *ukazuje się konnica, żołnierze dziwne mają stroje, niewidziane bronie, pułk dąży za pułkiem*, zdaniami jednak nie są, bo nie mają albo orzeczenia, albo orzeczenia i podmiotu. W czwartym z przytoczonych przykładów wyraz *o!* w najogólniejszych zarysach wyraża tę samą treść, która dokładnie i szczegółowo wypowiedziana została w zdaniu: *dobre miałem przeczucie, żem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się kryje.*

Wyrazy lub połączenia wyrazów, które, nie tworząc zdania, posiadają jednak treść jego, nazywają się równoważnikami zdania.

§ 92. Równoważniki zdania, które, nie posiadając żadnej określonej treści, wyrażają tylko ogólnikowo pewne uczucia, nazywają się wykrzyknikami, np. *ach! ej! oj! o! a!*

§ 93. Obok wykrzykników, jako wyraz najrozmaitszych stanów duchowych, używane bywają również wołacze, np. *Ach, Matko Przenajświętsza!*

§ 94. Niekiedy treść zdań całych mogą posiadać oddzielne wyrazy lub połączenia wyrazów, czyli wyrażenia, np. *Wojna! Wojna! — Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie!*

VI. ZDANIA NIEZUPEŁNE.

§ 95. Zdania, w których myśl nie znajduje wszystkich, potrzebnych do jej oznaczenia wyrazów, nazywają się zdaniami niezupełnemi. Są to zdania z opuszczonem orzeczeniem lub podmiotem, albo z wyraźnie brakującemi częściami podmiotu lub orzeczenia, np. *Skąd mi ten żal niewczesny? = skąd mi przychodzi ten żal niewczesny? — Bóg swoje, czart swoje = Bóg robi swoje, czart robi swoje. — Pocóż się łudzić = pocóż się mam łudzić.*

Instytut Filologii Polskiej PAN BIBLIOTEKA w Krakowie

TREŚĆ.

Str.

Zadania — Ćwiczenia.

NAUKA O CZASOWNIKU:

I. Znaczenie form czasownika.
1. Wiadomości wstępne 3
2. Słowo osobowe 11
3. Imiesłowy i bezokolicznik 15

II. Opis form czasownika.
1. Czas teraźniejszy 18
2. Tryb rozkazujący i imiesłów współczesny . . . 22
3. Imiesłów czynny uprzedni, imiesłów bierny i bezokolicznik 25
4. Formy złożone czasownika polskiego 28

NAUKA O ZDANIU ZŁOŻONEM:

I. Rodzaje zdań złożonych 30
II. Zdanie złożone współrzędnie 33
III. Zdanie złożone podrzędnie 35
IV. Zdanie złożone z kilku zdań 48
V. Równoważniki zdania 50
VI. Zdania niezupełne 51

NAUKA O CZASOWNIKU:

I. Znaczenie form czasownika.
1. Wiadomości wstępne 53
2. Słowo osobowe 54
3. Imiesłowy i bezokolicznik 57

Str.

II. Opis form czasownika.
1. Czas teraźniejszy 59
2. Tryb rozkazujący imiesłów współczesny . . . 62
3. Imiesłów czynny uprzedni, imiesłów bierny i bezokoliczniki 65
4. Formy złożone czasownika polskiego 68
5. Obraz ogólny konjugacji polskiej 71

NAUKA O ZDANIU ZŁOŻONEM:

I. Rodzaje zdań złożonych 73
II. Zdanie złożone współrzędnie 74
1. Zdania współrzędne łączne 75
2. Zdania współrzędne przeciwstawne 75
III. Zdanie złożone podrzędnie 76
1. Zdania podmiotowe 77
2. Zdania orzecznikowe 78
3. Zdania dopełniające 78
4. Zdania przydawkowe 79
5. Zdania okolicznikowe 80
a) Zdania okolicznikowe miejsca 81
b) Zdania okolicznikowe czasu 81
c) Zdania okolicznikowe sposobu 82
d) Zdania okolicznikowe celu 83
e) Zdania okolicznikowe przyczyny 83
f) Zdania warunkowe 84
g) Zdania przyzwalające 85
IV. Zdanie złożone z kilku zdań 86
V. Równoważniki zdania 88
VI. Zdania niezupełne 90